

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

КРЕВСЬКИЙ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ
ЕКСКУРСІЙНО-ПОЛЬОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ
РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В
ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

Спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)

Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Географія. Економіка)

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПОГРЕБСЬКИЙ ТАРАС ГЕОРГІЙОВИЧ

кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол №

Засідання кафедри економічної та соціальної географії від

Завідувач кафедри к. геогр. н., доц. Погребський Т. Г.

ЛУЦЬК-2025

АНОТАЦІЯ

Кревський Д. С. Екскурсійно-польова діяльність як засіб реалізації компетентнісного підходу в географічній освіті. Комплексна кваліфікаційна робота на правах рукопису на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія). – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2025.

Екскурсії та польові дослідження є ефективним інструментом формування географічних компетентностей учнів і відіграють ключову роль у реалізації компетентнісного підходу Нової української школи. На основі теоретико-методичного аналізу встановлено, що екскурсія трансформується з наочного методу у діяльнісно орієнтовану форму навчання, що дозволяє поєднувати теоретичні знання з практичними спостереженнями, розвивати просторове та дослідницьке мислення, а також формувати екологічну свідомість школярів.

Аналіз сучасного стану екскурсійної та польової роботи в закладах загальної середньої освіти засвідчив наявність значних методичних прогалин, обмеження доступу до безпечних локацій і недостатню інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес. Це обумовило необхідність розробки адаптивних рішень для організації навчально-польової діяльності, що були реалізовані у вигляді комплексу навчально-польових завдань і маршрутів для учнів 8-9 класів. Розроблені завдання побудовані за діяльнісним підходом та передбачають використання сучасних цифрових інструментів, таких як GPS-фіксація, фотограмметрія та ГІС-картографування, для збору та аналізу геопросторових даних локальних об'єктів.

Результати педагогічного експерименту засвідчили підвищення рівня сформованості дослідницьких, просторових та предметних компетентностей учнів експериментальної групи, що підтвердило ефективність запропонованої методики.

Ключові слова: екскурсія, польові дослідження, підхід, методика, модель.

ANNOTATION

Krevskiy D. S. Excursion and field activities as a means of implementing a competency-based approach in geographical education. Comprehensive qualification work in the form of a manuscript for obtaining the educational degree "Master" in the specialty 014 Secondary Education (Geography). - Lesya Ukrainka Volyn National University. - Lutsk, 2025.

Excursions and field research are an effective tool for forming students' geographical competencies and play a key role in implementing the competency-based approach of the New Ukrainian School. Based on theoretical and methodological analysis, it has been established that the excursion is transformed from a visual method into an activity-oriented form of learning, which allows combining theoretical knowledge with practical observations, developing spatial and research thinking, and forming environmental awareness of schoolchildren.

Analysis of the current state of excursion and field work in secondary education institutions revealed significant methodological gaps, limited access to safe locations, and insufficient integration of digital technologies into the educational process. This necessitated the development of adaptive solutions for organizing educational and field activities, which were implemented in the form of a set of educational and field tasks and routes for students in grades 8-9. The developed tasks are built on an activity-based approach and involve the use of modern digital tools, such as GPS fixation, photogrammetry, and GIS mapping, to collect and analyze geospatial data of local objects.

The results of the pedagogical experiment showed an increase in the level of formation of research, spatial and subject competencies of students in the experimental group, which confirmed the effectiveness of the proposed methodology.

Keywords: excursion, field research, approach, methodology, model.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ	10
1.1.Сутність поняття «екскурсія» та її основні функції	10
1.2.Класифікація навчальних екскурсій та форм польової роботи в шкільному курсі географії.....	14
1.3.Психолого-педагогічні засади та дидактичне значення екскурсій у формуванні географічних компетентностей учнів.	19
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	24
2.1. Алгоритм проектування та технологія проведення навчальних географічних екскурсій.....	24
2.2. Організаційно-методичне забезпечення польових досліджень: інструментарій та способи фіксації емпіричних даних.....	30
2.3. Впровадження інноваційних технологій в екскурсійну діяльність: віртуальні тури та VR-реальність.....	37
РОЗДІЛ 3. АПРОБАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ СИСТЕМИ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	44
3.1. Аналіз сучасного стану екскурсійної роботи в закладах середньої освіти ..	44
3.2. Розробка комплексу навчально-польових завдань та маршрутів на прикладі краєзнавчого принципу	48
3.3. Оцінка результативності запропонованої методики та рекомендації, щодо її впровадження.....	61
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку української держави характеризується значними економічними, соціальними, культурними та безпековими трансформаціями, спричиненими інтенсивним процесом євроінтеграції, викликами пандемії COVID-19, а згодом – початком повномасштабного вторгнення. Вищезазначені події призвели до необхідності перегляду традиційних підходів до викладання навчального матеріалу у закладах загальної середньої освіти та переорієнтації освітнього процесу на нові суспільні потреби.

За даних умов особливого значення набуває реалізація компетентнісної парадигма Нової української школи (НУШ), яка орієнтує навчальний процес на розвиток здатності учнів застосовувати набуті теоретичні знання у реальному житті. Саме географічна освіта, як ключова складова загальної середньої освіти, має унікальний потенціал для реалізації поставлених цілей, забезпечуючи розвиток просторового мислення школярів, формування у них умінь аналітичного опрацювання природних та соціально-економічних явищ, розуміння глобальних-локальних процесів тощо.

Ефективна реалізація зазначених завдань вимагає переходу до діяльнісно орієнтованого навчання, у межах якого екскурсії та польові дослідження виступають ключовими інструментами формування предметних компетентностей. Дані форми роботи забезпечують безпосередній зв'язок між теоретичними знаннями та реальними географічними об'єктами, сприяючи розвитку дослідницьких умінь (спостереження, вимірювання, фіксація результатів, інтерпретація явищ). Однак сучасні воєнні реалії суттєво ускладнюють традиційну організацію зазначених видів діяльності, що потребує адаптації навчальних методик, удосконалення наявних маршрутів, вибору безпечних локацій і розробки альтернативних форматів проведення (зокрема із залученням цифрових технологій та ГІС-інструментів).

Використання екскурсій і польових досліджень у шкільному курсі географії має тривалу історію, що ґрунтується на значному доробку українських і зарубіжних науковців. Проте, аналіз сучасних досліджень і

методичних рекомендацій засвідчує наявність суттєвих прогалин. Зокрема, значна частина існуючих методичних напрацювань не відповідає компетентнісним орієнтирам НУШ та не пропонує ефективних моделей організації польових робіт у змінених війною умовах, що обумовлює актуальність проведення комплексного наукового дослідження обраної тематики.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка методики застосування екскурсій і польових досліджень, як ключового інструменту формування географічних компетентностей школярів закладів загальної середньої освіти в умовах сучасних освітніх змін.

Завдання дослідження:

- здійснити теоретико-методичний аналіз сутності, функцій та місця екскурсій і польових досліджень у контексті реалізації компетентнісного потенціалу географічних дисциплін;
- обґрунтувати дидактичні принципи та розробити алгоритм проєктування навчальних географічних екскурсій, інтегруючи класичні методи польової роботи з можливостями використання цифрових технологій;
- здійснити аналіз сучасного стану екскурсійної та польової роботи в закладах загальної середньої освіти на основі отриманих емпіричних даних;
- розробити комплекс навчально-польових завдань та маршрутів для учнів 8-9 класів, адаптованих до сучасних умов функціонування освітнього середовища;
- оцінити результативність запропонованої методики та надати методичні рекомендації, щодо її впровадження у навчальний процес.

Об'єкт дослідження – процес застосування екскурсій та польових досліджень при вивченні шкільного курсу географії у закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – теоретико-методичні засади, зміст та методика організації екскурсій і польових досліджень, як засобу активізації навчальної

діяльності та формування географічних компетентностей учнів в умовах сучасних освітніх змін.

Методичною основою написання даної кваліфікаційної роботи є праці В. Обозного, О. Топузова, П. Селіверстова, М. Браун, В. Картель, І. Лернер, М. Скаткіна, В. Ільїна, О. Савченко, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Мандебура, Я. Макарчука, Н. Савіна, Н. Грицай, В. Герда, О. Ганчук, Г. Науменко, А. Шуканова.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації визначених завдань, використано комплекс взаємодоповнюючих теоретичних та емпіричних методів. Теоретичні методи, зокрема аналіз, синтез, систематизація, узагальнення та моделювання, використовувалися для критичного опрацювання науково-методичної літератури, обґрунтування категоріального апарату та розробки структури методики. Емпіричні методи, включаючи педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ювання та педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи), використовувалися для збору первинних даних, виявлення реального стану практики та верифікації ефективності розроблених методичних рекомендацій за допомогою статистичних методів обробки даних.

Наукова новизна даної роботи полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні та створенні комплексної методики використання екскурсій і польових досліджень у шкільній географічній освіті. Зокрема, вперше було:

- розроблено та обґрунтовано адаптивну модель організації екскурсійної діяльності, яка системно інтегрує вимоги компетентнісного підходу НУШ з потребою забезпечення безпеки освітнього процесу (через використання локальних, гібридних та безпекових маршрутів).
- створено методику інтеграції ГІС-технологій (мобільні застосунки для збору даних, цифрова картографія) як ключового інструменту польових досліджень, що забезпечує просторовий аналіз емпіричних даних учнями.

- удосконалено класифікацію навчальних екскурсій та форм польової роботи, адаптовану до змістових ліній шкільного курсу географії (8-9 класи) та компетентнісних орієнтирів НУШ.
- виявлено основні критерії та показники оцінювання рівня сформованості географічних компетентностей (зокрема, просторової, дослідницької та цифрової), які відображають специфіку роботи учнів із первинними даними у польових та віртуальних умовах.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Отримані результати проведеного дослідження мають вагоме теоретичне та практичне значення, оскільки вони спрямовані на розв'язання актуальної науково-методичної проблеми інтеграції діяльнісного та компетентнісного підходів при вивченні шкільного курсу географії в умовах сучасних освітніх та безпекових змін.

Практична цінність кваліфікаційного дослідження полягає у створенні конкретного, готового до впровадження методичного інструментарію для вчителів географії, що дозволяє реалізувати вимоги НУШ та адаптувати навчання відповідно до сучасних освітніх тенденцій.

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок здобувача полягає у теоретико-методичному та практичному опрацюванні проблеми застосування екскурсій і польових досліджень у шкільній географічній освіті. Також автором було розроблено адаптивну модель організації екскурсійної діяльності, комплекс навчально-польових завдань і маршрутів для учнів 8-9 класів, а також методику інтеграції ГІС і цифрових інструментів для збору та аналізу польових даних. Також здобувачем проведено збір емпіричних даних, педагогічний експеримент та статистичну обробку результатів, на основі чого сформульовано методичні рекомендації, щодо впровадження розробленої методики у практику шкільної географії.

Апробація результатів роботи. Методика та результати проведеної роботи були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів” (Луцьк, 2025).

Обсяг і структура роботи. Дана кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг становить 76 сторінок, з них 66 сторінок – основний текст. Для написання роботи авторами було використано 39 електронних та друкованих джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

1.1. Сутність поняття «екскурсія» та її основні функції

Екскурсійна діяльність та польові методи навчання є важливою складовою сучасного освітнього процесу, спрямованого на формування практичних навичок, дослідницьких умінь та цілісного світогляду учнів, які поєднують теоретичну підготовку з безпосереднім спостереженням та дослідженням об'єктів навколишнього середовища, що дозволяє учням не лише засвоювати знання, а й активно взаємодіяти з навчальним матеріалом.

Поняття «екскурсія» має свою багатогранну історію тлумачення, що змінювалася залежно від історичного контексту та динамічного розвитку суспільства. Першочергове походження даного терміну пов'язане з латинським терміном “*excursio*”, що означає «поїздка» або «вилазка», що передбачає відвідування різноманітних культурних об'єктів, музеїв, підприємств групою людей під керівництвом кваліфікованого екскурсовода. У ширшому розумінні, екскурсійну діяльність можна трактувати, як організацію та надання цілеспрямованої туристичної послуги – екскурсії, що задовольняє духовні, етичні, інформаційні та пізнавальні потреби екскурсантів [24].

Згідно з проведеним аналізом першоджерел, зокрема, В. Гашкова, Т. Стручаєва, О. Мандебура та Я. Макарчука, можна виокремити наступні ключові напрями розвитку та змісту екскурсійної діяльності:

- як самостійне явище з акцентом на наочність;
- як масове явище з навчальною функцією;
- як змістова складова туристичної діяльності з просвітницьким характером;
- як дозвілєво-просвітницький елемент туристської діяльності;
- як складова сфери ринкової екскурсійної діяльності [19].

У довідкових джерелах екскурсія визначається як «прогулянка, мета якої полягає у вивченні певної теми на базі матеріалу, доступного для безпосереднього спостереження». В. Вишнеський, досліджуючи роль екскурсійної діяльності у позашкільній роботі, визначає екскурсію як наочний

метод набуття знань через відвідування об'єктів (музеїв, підприємств, виставок) під керівництвом екскурсовода.

Дослідниці Н. Савіна та З. Горбильова визначають екскурсію як особливу форму навчальної та позанавчальної діяльності, що передбачає співпрацю між викладачем-екскурсоводом та учнями-еккурсантами. Така діяльність спрямована на безпосереднє вивчення реальних об'єктів у природному або спеціально створеному середовищі, наприклад підприємств, пам'яток культури, музеїв, природних територій [8].

У вітчизняних словниках і енциклопедіях «екскурсія» має різне трактування. Наприклад, у словнику В. Даля (1887) екскурсія означає прогулянку або вихід для пошуку чогось, наприклад, збору трав. Сучасні енциклопедії розглядають її як колективний візит до певного місця, музею чи підприємства, здебільшого з науковою або освітньою метою або як вид масової культурно-просвітницької роботи, спрямованої на розширення знань молоді.

У педагогічній літературі значну увагу приділено обґрунтуванню виховних і розвивальних можливостей екскурсії. Зокрема, В. Герд розглядає екскурсію, як важливу форму суспільно-просвітницької діяльності, що сприяє освіті та інтелектуальному розвитку учнів. На його думку, екскурсійна діяльність має потужний естетичний та виховний потенціал, оскільки сприйняття екскурсійного матеріалу здатне викликати в учнів «світлі, позитивні, добрі почуття». Дослідник наголошує також на виховній функції у формуванні вольових якостей екскурсантів: уміння контролювати негативні емоції, виявляти й підтримувати позитивні, спрямовуючи їх у конструктивну та продуктивну діяльність [27].

При цьому, О. Ганчук трактує екскурсію, як опосередкований спосіб пізнання об'єктів і явищ у природному або штучно створеному середовищі через їх цілеспрямований показ. Згідно її думку, навчальна екскурсія повинна виконувати комплекс функцій і забезпечувати перехід учня до позиції активного суб'єкта навчального процесу. Зміст екскурсії, на переконання дослідниці, має охоплювати різні компоненти пізнавального процесу – предметно-змістовий, інтелектуальний, комунікативний, методичний та методологічний [16].

Проаналізовані підходи свідчать, про різні визначення поняття «екскурсія», що обумовлені специфікою різних історичних періодів, завдань освіти та пріоритетів педагогіки певного часу. Ці відмінності не є суперечностями, а радше відображають поступове розширення функцій та форм організації екскурсійної діяльності. З розвитком освіти зростали вимоги до екскурсій, вони набувають нових змістових акцентів і дедалі ширших виховних та пізнавальних функцій. Протягом тривалого періоду поняття екскурсії трактувалося як:

- самотійна форма виховання або складова трудового, естетичного, екологічного та інших напрямів виховання;
- окрема форма навчання або один з її структурних елементів;
- засіб роботи з великою аудиторією;
- разовий або епізодичний захід у межах тематичного циклу;
- форма міжособистісного спілкування між екскурсоводом та учасниками, а також між самими екскурсантами;
- спосіб поширення наукових знань та засіб національного виховання;
- форма організації культурного дозвілля.

Узагальнюючи усі наявні у відкритому доступі трактування поняття «екскурсія», можна виокремити два ключові підходи до його розуміння. Перший підхід трактує екскурсію, як цілеспрямований, заздалегідь спланований та організований процес пізнання навколишнього світу. Він ґрунтується на поєднанні візуальних, слухових та інших сенсорних вражень, які забезпечують цілісність сприйняття картини світу. Важливою умовою екскурсійної діяльності є участь кваліфікованого екскурсовода, який спрямовує увагу учасників, інтерпретує об'єкти та забезпечує змістовне наповнення екскурсії [39].

Другий підхід визначає екскурсію, як вид туристичної послуги тривалістю до 24 годин, що здійснюється відповідно до затвердженого маршруту та орієнтована на задоволення інформаційних, духовних і естетичних потреб екскурсантів. У цьому випадку акцент робиться на організаційно-туристичному аспекті та відповідності послуги встановленим стандартам.

З огляду на різні інтерпретації, аналіз сутності екскурсії слід здійснювати з урахуванням об'єктивних умов екскурсійного процесу. Під час екскурсії вчитель або екскурсовод виконує низку функцій, які допомагають учням-екскурсантам повноцінно сприймати й опрацьовувати інформацію. Він сприяє:

- усвідомленому сприйняттю об'єктів, пов'язаних із темою екскурсії;
- отриманню змістовних відомостей про ці об'єкти;
- формуванню емоційно-ціннісного ставлення, здатності відчутти значення історичних фактів чи естетичну цінність явищ;
- розвитку практичних умінь самостійного спостереження, аналізу та інтерпретації побаченого.

Рис. 1.1. Схема процесу проведення екскурсії(складено авторами на основі даних [34])

Організація екскурсійної діяльності неможлива без дотримання певних обов'язкових ознак екскурсії, адже, вони визначають її специфіку та відрізняють від інших навчальних форм роботи. Відсутність хоча б однієї з таких ознак позбавляє захід статусу екскурсії та знижує його методичну ефективність [22].

Сучасні науковці, зокрема С. Голубнича, С. Грибанова, Ю. Лагусев, Г. Матвєєва, Г. Науменко, І. Чагайда, виділяють інформаційну, наукову, просвітницьку, виховну, гуманістичну та культурологічну функції.

Узагальнюючи різні підходи, Б. Ємельянов пропонує більш компактну класифікацію, у межах якої екскурсія виконує наступні завдання: забезпечує доступ до науково достовірної інформації, сприяє популяризації наукових знань, організовує змістовне культурне дозвілля, формує пізнавальні інтереси та розширює культурний і технічний світогляд учасників [28].

Рис. 1.2. Функції навчальних екскурсій (складено авторами на основі даних [12])

Реалізація зазначених функцій у межах навчальних екскурсій потребує ретельного добору об'єктів, здатних повністю відповідати меті та завданням кожної конкретної «пізнавальної подорожі». Об'єкти мають не лише містити необхідний змістовий матеріал, а й викликати в учнів емоційно-ціннісні переживання, сприяти естетичному сприйняттю та виховному впливу. Важливо також, щоб вони мали інтелектуальний і творчий потенціал, стимулювали саморозвиток, активізували мислення й формували здатність до самостійного аналізу та інтерпретації побаченого.

1.2. Класифікація навчальних екскурсій та форм польової роботи в шкільному курсі географії

Екскурсії та польові дослідження є важливою складовою шкільної географічної освіти, оскільки забезпечують безпосередній контакт учнів із природними та соціально-економічними об'єктами, сприяють глибшому засвоєнню теоретичного матеріалу й розвитку дослідницьких умінь. Сучасна

педагогічна наука пропонує різні підходи до класифікації екскурсій та форм польової діяльності, які враховують мету, зміст, тривалість, методи роботи та особливості навчального процесу [20].

Рис. 1.3. Класифікація видів екскурсій (складено авторами на основі [27])

Одним із найпоширеніших критеріїв є змістовне спрямування, відповідно до якого навчальні екскурсії поділяють на оглядові та тематичні. Оглядові екскурсії є найпоширенішим різновидом навчальних екскурсій у шкільному курсі географії. Їхня головна мета – надати учням цілісне уявлення про певну територію, її природні або соціально-економічні особливості шляхом безпосереднього спостереження. На відміну від дослідницьких, оглядові екскурсії зосереджені переважно на ознайомленні, а не на виконанні складних польових вимірювань чи глибоких аналітичних завдань [38].

При цьому, тематичні екскурсії мають чітко визначений зміст і спрямовані на глибше вивчення окремих аспектів природних або соціально-економічних об'єктів. На відміну від оглядових, вони фокусуються на конкретному питанні: рельєфі місцевості, мінеральних ресурсах, водних об'єктах, особливостях

клімату, формуванні населення, розвитку промисловості, транспортній інфраструктурі тощо. Під час даних екскурсій учні проводять спостереження та виконують завдання, які відображають логіку вивчення відповідної теми у шкільному курсі географії. За своїм змістом тематичні екскурсії поділяються на: історичні, природознавчі, мистецтвознавчі, літературні, виробничі, архітектурні та культово-релігійні [37].

Окремим видом навчальної діяльності з географії є дослідницькі форми польової діяльності, що вирізняються високим рівнем самостійності учнів, адже, передбачають проведення вимірювань і подальшу обробку отриманих даних за допомогою спеціальних інструментів. Під час проведення даних форм навчання учні працюють з компасами, барометрами, рулетками, GPS-приладами оцінюючи сучасний стан довкілля. Головним результатом використання даної форми навчання є узагальнення результатів та побудова профілю території [35].

За місцем проведення навчальні екскурсії поділяються на локальні, заміські, виробничі, музейні та релігійні. Просторовий принцип проведення локальних та заміських екскурсій передбачає орієнтацію на вікові особливості учнів. Зокрема, локальні екскурсії доцільно проводити у 6-7 класі для ознайомлення школярів із туристичними особливостями рідного краю, а заміські екскурсії тривалістю більше, ніж 2 дні – здобувачам 8-10 року навчання [12].

Місцем проведення виробничих екскурсій виступають фабрики, заводи, сільськогосподарські підприємства, морські-річкові порти, науково-дослідні установи тощо. Особливістю організації даної категорії екскурсій є дотримання екскурсантами визначених правил поведінки, адже, їх проведення передбачає участь школярів у робочому процесі підприємства без порушення робочого графіку [36].

Головною метою проведення музейних екскурсій є ознайомлення учнів з експозиціями, що зберігаються у музейних фондах певної території. Залежно від профілю установ дані екскурсії поділяються на: історичні – загальноісторичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні; мистецтвознавчі – образотворчого мистецтва, театральні, музичні, прикладного

мистецтва; технічні – політехнічні, технічні галузеві (зв'язку, транспорту, будівництва, сільського господарства, машинобудування та ін.); природничо-наукові – зоологічні, ботанічні, геологічні. Протягом останніх років зростає популярність відвідування краєзнавчих музеїв, які присвячені важливим історичним подіям, життю військових та державних діячів [17].

Собори, церкви, монастирі та культові споруди стали основними об'єктами релігійних екскурсій, що передбачають детальне ознайомлення школярів із храмами зсередини. Перед проведенням даного виду екскурсій необхідно провести інструктаж школярів, щодо основних правил поведінки у храмах, участь у релігійних служіннях та проведення відео та фотозйомки.

Особливої уваги заслуговує класифікація екскурсійної діяльності за методом переміщення туристичної групи. За даним критерієм виділяють:

- Пішохідні екскурсії, що характеризуються гнучким маршрутом та використанням краєзнавчого принципу. Використання даного типу діяльності дозволяє учням ближче ознайомитися з рідним краєм, наблизитися до пам'яток архітектури й мистецтва та навіть, відчувати їх на дотик. Головною особливістю організації піших екскурсій є їх відносно низька вартість та простота в організації [21].
- Транспортні екскурсії, що дають змогу школярам за досить короткий проміжок часу ознайомитися з великою кількістю туристичних об'єктів, що знаходяться на значній відстані один від одного. Найпопулярнішим транспортним засобом для проведення екскурсій є туристичні автобуси, теплоходи, трамваї, що використовують для проведення заміських екскурсій до інших міст.
- Комбіновані екскурсії являють собою гармонійне поєднання двох попередніх категорій: використання транспортних засобів для відвідування туристичних об'єктів, що знаходяться на великій відстані один від одного та організація оглядових пішохідних екскурсій основних туристичних локацій, міст.

Важливим чинником класифікації екскурсійних форм діяльності є форма їх проведення. Сучасні українські науковці виділяють 5 основних форм проведення

навчальних екскурсій: екскурсія-прогулянка, екскурсія-лекція, екскурсія-консультація, екскурсія-демонстрація та екскурсія-урок.

Однією з особливостей проведення екскурсії-прогулянки є наявність пішохідного маршруту, у структурі якого присутні природні об'єкти, а саме лісу, моря, долини річки, гірського хребта тощо. Через низький рівень інформативності, значну частину прогулянки займає самостійний огляд об'єктів, а робота екскурсовода зводиться до того, щоб провести групу по маршруту. Результатом використання даного виду екскурсій є отримання естетичної насолоди від споглядання [10].

Найбільш інформативною формою є проведення екскурсії-лекції, яка передбачає структурований виклад матеріалу у безпосередньому контакті з туристичним об'єктом, що дає змогу поєднувати два канали сприйняття знань: слухового (лекція) та зорового (безпосередній показ об'єктів). Досить часто вчитель виступає також у ролі лектора, який пояснює суть складних географічних явищ, причини їх формування та взаємозв'язки.

Екскурсії-консультації передбачають поєднання наочного ознайомлення учнів з об'єктами екскурсії та отримання інформативних відповідей на поставлені запитання від екскурсовода, що дає змогу отримати додаткову інформацію про даний маршрут та поспілкуватися з експертом у форматі “питання – відповідь” [19].

Проведення екскурсії-демонстрації передбачає наочне спостереження певного природного явища або виробничого процесу, під час якого учні виступають у ролі дослідників, котрі аналізують динаміку даного процесу та фіксують результати його проведення.

Протягом останніх десятиліть особливого значення набувають екскурсії-уроки, що передбачають набуття учнями нових знань шляхом власних спостережень. Перед проведенням даного виду екскурсії, вчитель повинен повідомити учням завдання мандрівки, ознайомити їх з маршрутом та контрольними точками. По закінченню проведення даної форми екскурсії, обов'язковим елементом є підбиття підсумків та рефлексія.

Таким чином, наявність значної кількості класифікацій екскурсійної діяльності, свідчить про багатогранність даного процесу, різноманітність його цілей, а також педагогічну цінність у здійсненні ефективного навчального процесу.

1.3. Психолого-педагогічні засади та дидактичне значення екскурсій у формуванні географічних компетентностей учнів.

Одним із найважливіших компонентів організації навчання на уроках географії є пізнавальна діяльність, яка передбачає особистий контакт школяра з об'єктами та явищами. Досягнення поставленої мети можливе за допомогою використання навчальних екскурсій, що робить її важливим компонентом формування ключових і предметних географічних компетентностей школярів. На сучасному етапі розвитку освіти, екскурсії характеризуються наявністю особливих педагогічних ознак, які дозволяють їх ідентифікувати у насиченому навчальному просторі, а саме:

- епізодичність та періодичні використання екскурсійної діяльності протягом навчального року;
- високий ступінь наочності;
- гармонійне поєднання пізнавальної діяльності з відпочинку;
- відсутність можливості традиційного способу оцінювання екскурсантів;
- добровільна участь школярів;
- обмеженість дисциплінарних впливів;
- відсутність просторового обмеження тощо [5].

Серед ключових принципів організації навчальних екскурсій є зв'язок їх теоретичної бази екскурсії із реальними природними об'єктами чи соціально-економічними явищами. Під час проведення екскурсії, школярі мають можливість співставити набуті на уроках географії знання з реальними географічними процесами, а також простежити основні взаємозв'язки між компонентами природи та оцінити їх антропогенну навантаженість. Даний підхід діяльності передбачає перехід від абстрактних знань до конкретних

уявлень школярів про світ, забезпечуючи глибину розуміння основних географічних закономірностей.

Важливим аспектом роботи педагога є використання системного методу, який органічно доповнює попередній. Головною його метою є тісний взаємозв'язок екскурсійної діяльності із навчальною програмою та поглиблення знань учнів про окремі його розділи. На основі використання даного принципу виділяють 3 основні категорії екскурсій:

- Вступні, які проводяться перед початком вивчення нового розділу;
- Навчально-практичні, що передбачають засвоєння нового навчального матеріалу;
- Підсумкові, які використовують для систематизації набутих знань.

Окрім цього, принцип системності дозволяє педагогові вибудувати ефективну структуру проведення екскурсії, яка включає формулювання мети екскурсії, продуманий вибір об'єктів дослідження, логічне планування маршруту та визначення ефективних методів роботи з учнями. Важливо, щоб зміст проведеної екскурсії не був фрагментарним, а являв собою цілісну систему, де кожен її елемент підсилював попередній.

Важливе місце в організації навчальних екскурсій відіграє краєзнавчий принцип, що передбачає вивчення локальних пам'яток історико-культурної спадщини, підприємств та природних особливостей ландшафтів [14].

Рис. 1.4. Методи проведення екскурсії (складено автором на основі даних[32])

Психолого-педагогічним підґрунтям проведення навчальної екскурсії у закладах загальної середньої освіти також є врахуванням особливостей пізнавального розвитку учнів відповідно до їх вікових особливостей. У шкільному процесі вивчення географії особистісний розвиток школярів формується шляхом їх участі у практичній діяльності, яка зазвичай представлена різними формами спостереження та аналізу географічних явищ у природному середовищі. У порівнянні з класною роботою, екскурсійна діяльність сприяє формуванню у школярів емоційно-ціннісного ставлення до природи і результатів її розвитку.

У молодшому підлітковому віці (5-7 класи), коли у школярів домінує образне та емоційне сприйняття навколишнього середовища, важливо забезпечити доступність маршруту екскурсії, його емоційну насиченість та різноманітність видів діяльності. Виконання даних умов сприятиме розвитку пізнавального інтересу учнів до вивчення географії та формуванню початкових дослідницьких умінь. Зі зростанням аналітичних можливостей, розвитком логічного мислення учнів 8-9 класу, екскурсійна діяльність повинна набувати нових пізнавальних форм: тематичні спостереження, фіксація кількісних показників, первинні вимірювання, робота з картами тощо. На даному етапі, екскурсійна діяльність школярів втрачає первинні риси спостереження та починає перетворюватися у комплексний дослідницький процес [29]. Оволодіння навичками критичного та абстрактного мислення сприяє поглибленню процесу польових досліджень, які потребують від учнів 10-11 класів застосування методу географічного аналізу природних та виробничих процесів, вимірювання їх інтенсивності та співставлення отриманих результатів. Таким чином, екскурсійна діяльність перетворюється на цінний інструмент формування ключових компетентностей школярів, зокрема, екологічної, математичної, підприємницької та інформаційно-комунікативної [34].

Проведення навчальних екскурсій вимагає від педагога вмілого поєднання декількох видів сприйняття інформації: зорового, слухового та кінестетичного. Досягнення поставленої мети можливе завдяки використанню комплексного методу подачі інформації, який може бути вираженим у декількох аспектах екскурсійної діяльності:

- поєднання показу туристичних об'єктів із короткою-розгорнутою розповіддю;
- використання додаткового матеріалу (карт, планшетів, вимірювальних приладів);
- чергування методів спостереження, пояснення та виконання практичних дій з туристичним об'єктом (доторкнутися, відчуті і т.д.).
- залучення учнів до аналізу, порівняння та формулювання висновків екскурсії.

Даний підхід сприяє глибокому засвоєнню отриманих знань, розвитку їх просторового мислення, а також уміння аналізувати географічні явища і встановлювати між ними взаємозв'язки.

Дидактичне значення навчальних екскурсій є багатограним і проявляється у розвитку дослідницьких вмінь школярів. У процесі екскурсійної діяльності або польового дослідження учні опановують основні методи географічних досліджень, зокрема, вимірювання природних компонентів, ведення польових щоденників, роботу з картографічним матеріалом, фотофіксацію туристичних об'єктів і т.д, що дозволяє сформувати у школярів навички самостійності, екологічної свідомості та аналізу географічних процесів.

Особливе місце в оцінці дидактичної значущості займає наочність. На відміну від традиційного уроку, екскурсія забезпечує безпосереднє сприйняття реальних об'єктів та явищ. Відчуття масштабу об'єкта, форми, просторового розташування, текстури, кольору, динаміки природних процесів підвищує якість засвоєння отриманих теоретичних знань та формує у школярів цілісне уявлення про сучасну картину світу [40].

Важливим аспектом використання екскурсійної діяльності є її мотиваційна складова, яка забезпечує підвищення внутрішнього інтересу школярів у

вивченні географії та формування у них стійкого пізнавального інтересу. Навчальні екскурсії все частіше набувають емоційного забарвлення, що пов'язано з отриманням нових знань шляхом безпосереднього контакту з природним об'єктом чи соціально-економічним процесом. Дана емоційна складова сприяє кращому запам'ятовуванню екскурсійного матеріалу, активізує увагу та стимулює самостійну діяльність школярів.

Екскурсії мають важливе соціальне значення. Під час проведення мандрівки, школярі вчаться працювати у колективі, виконувати поставлені завдання, брати участь у колективному обговоренні отриманих результатів, а також будувати плани для майбутніх досліджень. Окрім цього, екскурсії сприяють формуванню емоційно-цінносного ставлення до природного середовища, любові до рідного краю та історичного минулого країни [19].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку освіти екскурсії виступають ефективним інструментом навчання, що дозволяє школярам поглибити наявні теоретичні знання, розвинути практичні навички дослідження та розширити світогляд шляхом безпосереднього спостереження за реальними об'єктами та явищами.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1. Алгоритм проєктування та технологія проведення навчальних географічних екскурсій

Географія є однією з ключових шкільних дисциплін, яка забезпечує реалізацію природничого напрямку навчання учнів у закладах загальної середньої освіти. Протягом останніх років дедалі актуальнішим стає пошук ефективних методів залучення школярів до пізнавальної діяльності у межах навчального процесу. Одним із найважливіших засобів досягнення поставленої мети є організація навчальних екскурсій, що сприяє практичному закріпленню теоретичних знань і формуванню основних географічних компетентностей учнів [19].

Не залежно від обраної тематики – природничої чи соціально-економічної – проведення екскурсійної діяльності передбачає реалізацію 3-ох ключових етапів: підготовчого, змістовно-організаційного та підсумкового.

Підготовчий етап характеризується інтенсивним процесом побудови плану майбутньої роботи, який включає в себе: визначення педагогом мети та завдання мандрівки, підбір основних об'єктів спостереження, логістичну розробку маршруту та підготовку демонстраційного матеріалу. Даний етап передбачає також попереднє ознайомлення школярів з тематикою та маршрутом екскурсій, проведення інструктажів з техніки безпеки та підготовки необхідного одягу й спорядження.

Змістовно-організаційний етап представлений безпосереднім проведенням екскурсійного процесу, який складається з двох основних частин: інформаційної (педагог проводить вступну бесіду, пояснює основні поняття, формулює завдання та надає організаційні вказівки) та практичної (здійснюють спостереження за природними або соціально-економічними об'єктами, проводять вимірювання, створюють схеми та замальовки, фотографують об'єкти для колекції). Під час проведення даного етапу, особлива увага приділяється вирішенню колективних завдань, що сприяє формуванню у школярів навичок роботи у команді.

Головною метою реалізації підсумкового етапу організації екскурсійної діяльності є систематизація отриманих знань та рефлексія, щодо отриманого школярами досвіду проведення дослідження. На даному етапі особливого значення набуває оформлення. Повернувшись до класу, учні узагальнюють зібраний матеріал, оформлюють звіти, створюють карти, графіки чи презентації, що сприяє розвитку навичок опрацювання інформації та візуалізації даних. Дана діяльність поглиблює розуміння вивчених явищ, розвиває уміння працювати з різними джерелами інформації та готує учнів до виконання перших дослідницьких проєктів.

Технологія проведення навчальних екскурсій з географії охоплює комплексну систему дій “вчитель – учень”, яка спрямована на організацію ефективного навчального процесу поза межами класної кімнати. Головною особливістю даного процесу є послідовне використання педагогічних методів, прийомів та технічних засобів, які забезпечують засвоєння набутих географічних знань у реальних умовах. Не зважаючи на спільну триетапну структуру, технологія проведення природничих та соціально-економічних екскурсій значно відрізняється відповідно до особливостей об’єктів дослідження, обладнання, методів роботи та організації взаємодії учнів із навколишнім середовищем [26].

Протягом останніх років значної популярності набуває організація природничих екскурсій, технологія проведення яких спрямована на вивчення природних комплексів та їх компонентів за допомогою методів спостереження, математичного вимірювання, картографічного аналізу тощо. Розглянемо детальніше технологію проведення даного типу екскурсії на прикладі виїзного заняття учнів 7 класу на тему: “Природа рідного краю”.

Конспект навчального заняття (екскурсії) : “Природа рідного краю”

Тип заняття: навчальна екскурсія (природнича);

Тривалість: 45-90 хв (залежно від маршруту)

Місце проведення: локальна природна територія (лісовий масив / берег річки / природний комплекс поблизу школи)

Мета заняття: ознайомити учнів з типовими природними комплексами рідного краю, сформувати практичні навички польових досліджень (спостереження, ідентифікація) та виховати екологічну свідомість і шанобливе ставлення до природної спадщини своєї малої батьківщини.

Обладнання: фотоапарат, папір, олівці та контурні карти місцевості.

Хід уроку

I. Організаційно-підготовчий етап (5-10 хв):

На організаційно-підготовчому етапі (Вступ), вчитель вітає учнів, перевіряє їхню готовність та наявність необхідного обладнання. Далі чітко оголошує тему заняття та формулює узагальнену її мету, ставить проблемне завдання (наприклад, щодо визначення основних факторів формування місцевого ландшафту), яке слугуватиме смисловим стрижнем екскурсії. Обов'язковим компонентом завершення даного етапу є проведення інструктажу з техніки безпеки.

II. Основний етап (Польовий) (50-60 хв)

Основний етап містить кілька ключових зупинок, під час яких учні здійснюють спостереження, вимірювання та аналіз природних об'єктів.

1. **Перша зупинка** – загальна орієнтація на місцевості.
Вчитель описує природні умови обраної ділянки, звертає увагу на рельєф, рослинність, розташування водойм чи інших домінантних елементів ландшафту.
2. **Наступні зупинки** – робота з природними об'єктами.
Вчитель демонструє учням ґрунтовий профіль, типові види рослин, елементи рельєфу або природні комплекси. Для підвищення пізнавальної активності він використовує наочність, короткі пояснення та запитання проблемно-пошукового характеру.
3. **Групова практична робота.** Учні поділяються на малі групи та отримують індивідуальні завдання: описати рослинний ярус, здійснити вимірювання температури ґрунту та повітря, визначити сторони горизонту, нанести ключові об'єкти на контурну карту, зробити замальовку спостережного пункту тощо. Під час виконання завдань

учитель спостерігає за роботою груп, надає консультації, за потреби коригує їхню дослідницьку діяльність.

4. **Міні-обговорення після кожного пункту.** Даний елемент навчальної роботи є обов'язковим, оскільки дозволяє учням одразу систематизувати дані, порівняти результати різних груп та поглибити розуміння міжкомпонентних зв'язків у природних комплексах.

III. Заключний етап (Підсумки)(10 хв)

На підсумковому етапі вчитель організовує узагальнюючу бесіду, у ході якої учні формулюють основні висновки щодо структури та особливостей природних комплексів рідного краю. Особливу увагу приділено розв'язанню проблемного завдання, поставленого на початку заняття, що сприяє цілісному сприйняттю екскурсії та перевірці досягнення її цілей. Також учитель відзначає найбільш активних та відповідальних учасників, обговорює якість виконаних завдань і пропонує індивідуальні рекомендації. Домашнім завданням є оформлення польового щоденника, у якому учні повинні відобразити результати спостережень, а також підготувати короткий звіт або міні-презентацію на основі зібраних у польових умовах матеріалів. Екскурсія завершується організованим поверненням учнів до навчального закладу.

Завдяки комплексному характеру природничої екскурсії учні набувають практичних умінь, передбачених Державним стандартом базової середньої освіти: здійснювати спостереження, критично аналізувати інформацію, працювати з картографічними джерелами, формувати гіпотези та робити висновки на основі польових даних. Крім того, екскурсія виступає засобом виховання екологічного світогляду, сприяє розвитку відповідального ставлення до довкілля та усвідомленню цінності природної спадщини.

Якщо природничі екскурсії зосереджені переважно на вивченні природних компонентів і комплексів, то соціально-економічні – спрямовані на дослідження антропогенних об'єктів, організації виробничих процесів, технологічних циклів, просторової структури підприємств та взаємодії економічних і природних систем. У цьому контексті змінюється не лише зміст, а й технологія проведення навчального заняття: акцент переноситься з прямого

спостереження за природними явищами на аналіз технологічних процесів, економічних зв'язків та організаційних рішень, що впливають на функціонування підприємств. Розглянемо детальніше технологію проведення виробничих екскурсій на прикладі виїзного заняття школярів 8 класу на підприємство легкої промисловості ПрАТ “Едельвіка” [7].

Конспект навчального заняття (екскурсії): Технологічні процеси та організація виробництва на підприємстві легкої промисловості (на прикладі ПрАТ “Едельвіка”).

Тип заняття: навчальна екскурсія(виробнича);

Тривалість: 90-120 хв;

Місце проведення: виробничі цехи та адміністративна частина ПрАТ “Едельвіка”.

Мета заняття: ознайомлення учнів з організаційною структурою та повним технологічним циклом сучасного підприємства легкої промисловості, починаючи від етапу сировини до готової продукції.

Обладнання: фотоапарат, папір, олівці та контурні карти місцевості.

Хід уроку

I. Організаційно-підготовчий етап (5-10 хв):

Екскурсія розпочинається з організаційно-підготовчого етапу (тривалість 5-10 хв), який відбувається в адміністративній зоні підприємства. Вчитель вітає учнів, перевіряє їхню готовність до проведення навчального заняття та наявність індивідуальних засобів фіксації (блокнотів). Далі він чітко оголошує тему заняття та формулює його узагальнену мету (ознайомлення з технологією виробництва лляних виробів). Ключовим моментом є постановка профорієнтаційного проблемного завдання (наприклад, щодо визначення факторів конкурентоспроможності підприємства на сучасному ринку), яке слугуватиме смисловим стрижнем для всієї екскурсії. Обов'язковим компонентом завершення даного етапу є проведення первинного інструктажу з техніки безпеки відповідальним представником підприємства (інженером або технологом) та видача захисного одягу (ЗІЗ) перед входом у виробничу зону.

II. Основний етап (Виробничий) (60-90 хв)

Основний етап (тривалість 60-90 хв) присвячений безпосередньому ознайомленню учнів з виробничим процесом, включаючи декілька ключових зупинок, які відповідають технологічному ланцюгу:

1. **Перша зупинка – сировинна база та підготовка:** Технолог підприємства надає загальну інформацію, щодо логістики та вимог до сировини (типи тканин, фурнітура). Увага акцентується на автоматизованому обладнанні для розкрою та принципах економії матеріалів.
2. **Наступні зупинки – технологічний цикл:** Технолог демонструє учням послідовні етапи виробничого циклу (від заготівельних операцій до збірки). Наочність тут представлена працюючими технологічними лініями та спеціалізованими машинами. Технолог використовує короткі пояснення та запитання для демонстрації ефективності та швидкості виробництва.
3. **Групова практична робота:** Учні поділяються на малі групи та отримують індивідуальні завдання (наприклад: описати етапи технологічної послідовності виробництва сорочки, визначити типи обладнання необхідні для виробництва скатертин, записати ключові вимоги до якості сировини тощо). Під час виконання завдань вчитель спостерігає, забезпечуючи безпеку, надає консультації, щодо економічних чи географічних аспектів виробництва, а технолог коригує їхню діяльність щодо технічних деталей.

III. Заключний Етап (Підсумки) (10-15 хв):

На даному етапі уся група школярів збирається у безпечній та тихій зоні (наприклад, у конференц-залі). Вчитель організовує узагальнюючу бесіду, підсумовуючи всі факти та терміни, пов'язані з технологією, організацією праці та якістю продукції. Ключовим моментом є розв'язання проблемного завдання, поставленого на початку заняття (наприклад, щодо факторів

конкурентоспроможності ПрАТ “Едельвіка”). Це дозволяє учням сформулювати цілісні висновки на основі своїх польових спостережень. Особливе місце відводиться профорієнтаційному блоку: представник підприємства (технолог або фахівець відділу кадрів) проводить сесію запитань і відповідей, розповідаючи про перспективи професій (швачка, інженер, технолог) та вимоги до молодих спеціалістів.

Запропонована технологія проведення виробничих екскурсій є комплексною дидактичною моделлю, спрямованою на реалізацію компетентнісного підходу та професійної орієнтації здобувачів освіти. Її впровадження передбачає обов'язкову адаптацію змісту навчального матеріалу до унікальної специфіки конкретного підприємства, з урахуванням реальних технологічних циклів та виробничого середовища.

2.2. Організаційно-методичне забезпечення польових досліджень: інструментарій та способи фіксації емпіричних даних

Польові дослідження є фундаментальним методом збору первинної інформації у широкому спектрі наук – від соціології, антропології та географії до біології, екології та археології. Їхня унікальність полягає у зануренні школяра безпосередньо у природне середовище, соціальний контекст або обрану локацію, що забезпечує фіксацію даних "з перших вуст". Даний підхід дозволяє отримати автентичну, кількісну та якісну інформацію про природні об'єкти та соціально-економічні процеси, яку неможливо відтворити у лабораторних умовах за допомогою аналізу літературних джерел.

Методологічною основою проведення польових дослідження є комплекс наукових підходів, які забезпечують отримання достовірної, кількісної та якісної верифікованої інформації про природні процеси та соціально-економічні явища. Одним із ключових інструментів виступає експедиційний метод, що традиційно використовується у навчальній діяльності географії для отримання первинних даних про територію, її природні компоненти та особливості функціонування природних систем. Сучасні наукові практики проведення польових досліджень передбачають поєднання даного методу зі стаціонарними спостереженнями, що

дозволяє учням зафіксувати складні мінливі процеси метеорологічних чи гідрологічних явищ [9].

Важливе місце серед методів дослідження посідає порівняльно-описовий підхід, який передбачає зіставлення природних характеристик територій та виокремлення їхніх специфічних рис. Використання даного методу забезпечує ґрунтовний опис об'єктів дослідження, що сприяє глибокому аналізу механізмів розвитку географічних ландшафтів.

Комплексне дослідження фізичних властивостей географічної оболонки ґрунтується на використанні геофізичних методів, що спрямовані на вивчення параметрів літосфери та ґрунтових структур. Гравіметричні методи застосовуються для визначення особливостей геологічної будови, у той момент, як геохімічні слугують інструментом дослідження складу компонентів географічної оболонки [10].

При організації основного етапу дослідження варто не забувати про використання картографічного методу, який забезпечує наочне представлення та узагальнення просторових характеристик природних і антропогенних компонентів територій. За допомогою карт учні визначають площі природних комплексів, морфометричні параметри об'єктів, конфігурацію рельєфу та гідрографічної мережі, а також можуть простежувати динаміку змін природних і антропогенних систем у часі [1].

Визначення впливу окремих факторів розвитку природних явищ можливе завдяки застосуванню школярами експериментального методу, який базується на моделюванні окремих процесів або їх складових. Варто зазначити, що використання даного підходу можливе лише у спеціалізованих лабораторіях, стаціонарних пунктах спостереження та природоохоронних зонах, що забезпечує високий рівень точності отриманих результатів. Для опрацювання отриманих результатів у вигляді емпіричних даних, доцільно використати математичні методи, зокрема, статичний, який дозволяє простежити часові та просторові зміни кількісних показників природних об'єктів (температури повітря, атмосферного тиску, рівня солоності води або показника біомаси) [15].

Одним із ключових аспектів організаційно-методичного забезпечення польових досліджень є використання спеціалізованого інструментарію та методів фіксації емпіричних даних, які представлені традиційними засобами вимірювання (рулетка, компас, термометр, барометр тощо) та цифровими (GPS-навігатори, тахеометри, нівеліри тощо).

Традиційні інструменти польових досліджень є базовими засобами навчання географії у закладах загальної середньої освіти, які дозволяють учням проводити кількісні вимірювання об'єктів, вчать їх орієнтуватися на місцевості та правильно фіксувати отримані результати [1]. До даної категорії інструментів варто віднести:

1. **Рулетки та вимірювальні стрічки**, які використовуються школярами для вимірювання відстаней між об'єктами на місцевості;
2. **Компас** – для орієнтування на місцевості, визначення азимутів та напрямків руху;
3. **Термометри, барометри, гігromетри (за наявності)**, які є основою збору метеорологічної інформації, зокрема, вимірювання температури повітря, води та атмосферного тиску;
4. **Польові журнали, таблиці та бланки**, які слугують базою для систематизації та упорядкування даних польових досліджень;
5. **Фотоапарати та записники**, що можуть бути використані для візуальної фіксації об'єктів, побудови схем та карт.

Традиційний інструментарій дає можливість учням ефективно оволодіти основами польових вимірювань, проте, інтенсивний розвиток цифровізації освіти сприяє переорієнтації даного процесу на більш сучасні технологічні рішення, які представлені використання наступних навчальних засобів:

1. **GPS-навігатори та супутникові приймачі**, які забезпечують точне визначення координат контрольних точок маршруту та побудову цифрових карт місцевості;
2. **Цифрові тахеометри та нівеліри**, що використовуються для високоточних вимірювання схилів, відстаней та висот;

3. **Датчики фізичних параметрів**, які автоматично проводять регулярні заміри температури та вологості повітря, рівня шуму тощо.
4. **Дрони з цифровими камерами**, що дає можливість школярам спостерігати безпосередні зміни природних ландшафтів з висоти пташиного польоту;
5. **GIS-технології**, які дозволяють моделювати розвиток географічних процесів у динаміці та спостерігати зміни природних ландшафтів у просторі в перспективі.

Комплексне поєднання традиційних та цифрових інструментів при організації польових досліджень забезпечує високу ефективність проведення даної форми роботи та сприяє розвитку практичних географічних компетентностей школярів, їх аналітичного мислення та умінь працювати з сучасними технологіями [2].

Отримані у процесі проведення польових досліджень результати, виступають цінним джерелом наукової інформації та важливим освітнім ресурсом, які потребують ретельної обробки та інтерпретації, що можливе завдяки використанню школярами методів статистичної та графічної обробки, моделювання та картографування.

Польові дослідження є важливим компонентом навчального процесу у закладах загальної середньої освіти, оскільки спрямовані на формування ключових практичних компетентностей: збору, обробки та аналізу емпіричних даних. Традиційно, до проведення даного виду діяльності залучається не менше десяти учнів, які доцільно поділяти на робочі мікрогрупи по п'ять осіб. Ефективність проведених досліджень значною мірою залежить від чітко структурованої діяльності педагога, який координує процес дослідження, розподіляє обов'язки між учасниками та контролює якість виконання поставлених задач. Забезпечення результативності польових досліджень неможливе без дотримання чітких методичних вимог, серед яких ключове значення має ознайомлення школярів із правилами роботи із вимірювальними приладами.

Технологія проведення польових робіт у закладах загальної середньої освіти передбачає чітку структурованість усіх етапів діяльності школярів, яку можна прослідкувати через конспект навчального заняття учнів 6 класу “Метеорологічні особливості рідного краю”.

Конспект навчального заняття (польового дослідження):

“Метеорологічні особливості рідного краю”

Тип заняття: урок-практикум.

Тривалість: 90-120 хвилин

Місце проведення: Шкільна метеорологічна ділянка (або відкрита місцевість, максимально наближена до природних умов).

Мета заняття: сформувати в учнів інтегровану систему знань про метеорологічні елементи рідного краю, розвинути ключові практичні компетентності (спостереження, вимірювання та фіксація даних) та вміння первинного аналізу отриманої емпіричної інформації для розуміння місцевих погодних процесів.

Обладнання: термометр (спиртовий, ртутний), барометр-анероїд (за наявності), гігрометр (за наявності), компас, флюгер (або стрічка для визначення напрямку вітру), годинник, польові журнали, ручки, олівці.

Хід уроку

I. Організаційно-підготовчий етап (5-10 хв):

На організаційно-підготовчому етапі вчитель забезпечує у класі робочу атмосферу, вітає учнів та перевіряє їхню готовність, включаючи наявність необхідного дослідницького обладнання. Після цього чітко оголошується тема заняття, формулюється його узагальнена мета та проблемне завдання, яке слугуватиме основою проведення польового дослідження, наприклад: "Як різні типи земної поверхні (асфальт, ґрунт, трава) впливають на місцеву температуру повітря та ґрунту. Обов'язковим завершальним компонентом даного етапу є проведення детального інструктажу з техніки безпеки, що охоплює правила поводження з вимірювальними приладами та безпечного пересування по території метеорологічного майданчика.

II. Основний етап (Польовий) (50-70 хв)

Даний етап передбачає низку ключових зупинок для збору первинних метеорологічних даних, які допоможуть учням розв'язати поставлене проблемне завдання.

Зупинка №1: загальне орієнтування учнів та первинне спостереження.

Вчитель розпочинає свою розповідь з оцінки поточних метеорологічних умов (візуальна оцінка хмарності, наявність опадів та загальна температура повітря). Також звертає увагу учнів на рельєф місцевості та фактори, що можуть впливати на даний мікроклімат (високі будівлі, великі дерева та відкритість території для вітру). На даному етапі педагог дає перше дослідницьке завдання: визначити хмарність за 10-бальною шкалою та тип хмар, щоб мати початковий опис загальної погодної ситуації.

Зупинка №2: робота з мікрокліматичними об'єктами.

Для виконання проблемного завдання вчитель організовує перехід до двох ключових точок, що контрастують за типом поверхні:

- **Точка А:** Відкрита ділянка (асфальт або бетон).
- **Точка Б:** Ділянка із трав'яним покривом (під деревом або у тіні).

На кожній точці учні синхронно фіксують:

- Температуру повітря (на висоті 1,5 м).
- Температуру ґрунту (на глибині 5 см, якщо можливо, або на поверхні).

Після збору даних на обох точках проводиться міні-дискусія, щодо можливих причин відмінностей у показниках (вплив теплоємності та альбедо поверхні).

Зупинка №3: групова практична робота.

Учні поділяються на малі групи (метеорологічні пости) та отримують індивідуальні завдання для подальших синхронних вимірювань основних елементів погоди:

Таблиця 2.1

Основні завдання виокремлених груп

Група	Завдання	Вимірювані показники
-------	----------	----------------------

Пост 1. "Температура"	Заміри температури в різних умовах.	Температура повітря (min, max), температура ґрунту, різниця температур.
Пост 2. "Вітер"	Визначення характеристик руху повітря.	Напрямок вітру (за компасом і флюгером), швидкість вітру (анемометр), візуальна оцінка сили вітру (за Бофортом).
Пост 3. "Вологість та Хмарність"	Визначення стану атмосфери.	Відносна вологість повітря (за гігрометром/психрометром), опис атмосферних явищ (роса, туман, імла), тип та кількість хмарності.

Під час виконання завдань учитель здійснює безперервний нагляд за проведенням дослідження та коригує діяльність школярів, наголошуючи на необхідності точності зчитування приладів.

III. Заключний Етап (Підсумки)

На підсумковому етапі вчитель організовує узагальнюючу бесіду, яка логічно завершує дослідження. У ході бесіди учні формують основні висновки щодо структури поточної погоди та її регіональних особливостей. Особливу увагу вчитель приділяє саме розв'язанню проблемного завдання на основі зібраних даних, що сприяє цілісному сприйняттю заняття.

Варіанти ключових висновків (формулюють учні):

1. Сьогоднішня погода характеризується (описати ключові показники: вітер, температура, вологість).
2. Ми виявили, що температура суттєво змінюється залежно від покриття поверхні (це пряме розв'язання проблемного завдання, що підтверджує наявність мікроклімату).

Домашнє завдання: Оформлення польового щоденника (або синоптичної карти), у якому учні повинні відобразити результати спостережень. Додатково пропонується порівняти отримані польові дані з офіційним прогнозом погоди на цей день. Екскурсія завершується організованим поверненням учнів до навчального закладу.

Завдяки комплексному характеру метеорологічного дослідження, учні набувають практичних умінь, передбачених Державним стандартом базової середньої освіти: здійснювати спостереження, критично аналізувати інформацію, працювати з вимірювальними приладами, формувати гіпотези та робити висновки на основі польових даних.

2.3. Впровадження інноваційних технологій в екскурсійну діяльність: віртуальні тури та VR-реальність

Сучасний розвиток цифрових технологій зумовлює трансформацію екскурсійної діяльності, як складової освітнього процесу, яка інтегрує інноваційні інструменти набуття географічних компетентностей. Найбільш ефективними новітніми формами проведення навчальних екскурсій є організація віртуальних подорожей, створення 3D-моделей місцевості, а також використання технологій віртуальної (VR) реальності [2].

У структурі навчального процесу віртуальні екскурсії являють собою організований навчальний захід, під час якого здобувачі освіти здійснюють дослідження природних та соціально-економічних об'єктів у цифровому середовищі за допомогою інформаційно-комунікативних технологій, з метою формування географічних компетентностей школярів без необхідності фізичного відвідування об'єктів [31]. Важливою перевагою даної категорії перед звичайними екскурсіями є можливість їх проведення незалежно від погодних умов, відстані до об'єкта та наявності транспортного сполучення, що набуває особливої актуальності для навчальних закладів, які розташовані у віддалених регіонах або в умовах обмеженої мобільності. Окрім цього, цифровий формат дозволяє налаштувати складність та глибину опрацювання матеріалу відповідно до вікових особливостей і рівня підготовки учнів. Відповідно до особливостей використання технологічного інструментарію віртуальні екскурсії поділяються на панорамні мандрівки, відео-екскурсії, інтерактивні веб-квести або ГІС-історії та VR-симуляції.

Протягом тривалого часу популярною формою проведення віртуальних екскурсій у закладах загальної середньої освіти є організація панорамних мандрівок, які характеризуються доступністю та відносно простою технологією проведення. Особливістю даного формату є використання сферичних фото – або відеопанорам, які об'єднані між собою за допомогою так званих “гарячих

точок” – елементів навігації, які дозволяють учням переміщуватися між основними локаціями екскурсійного маршруту [3].

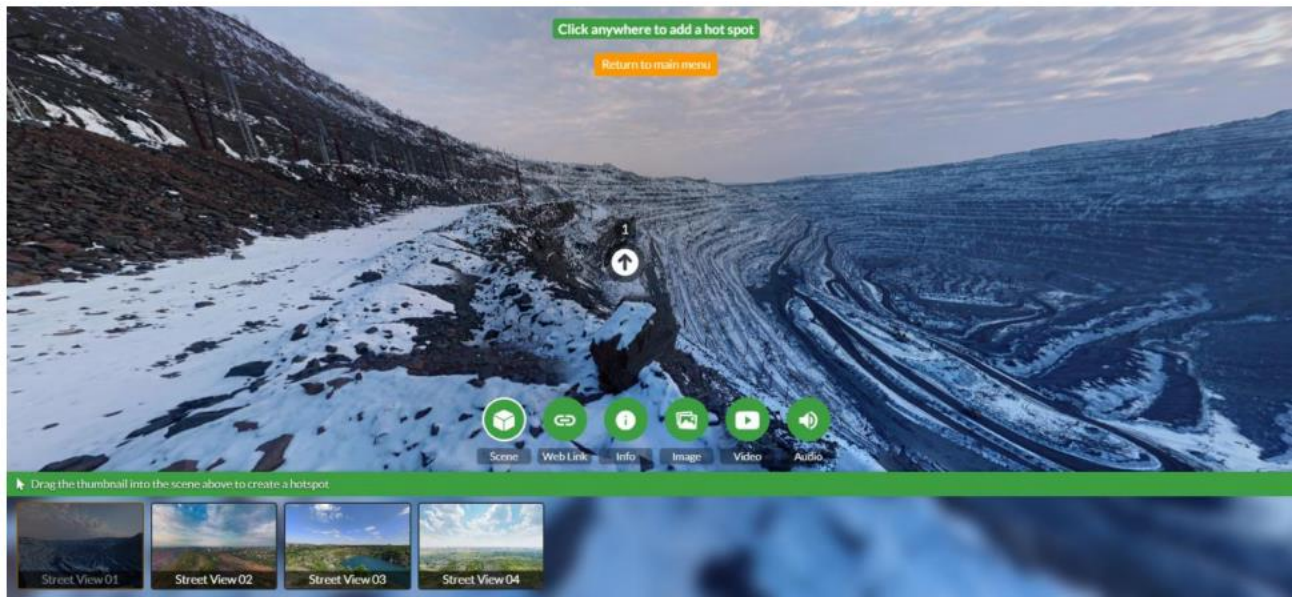

Рис. 2.1. Діалогове вікно екскурсії - панорами

Створення панорамних екскурсій передбачає використання відкритих інтернет-платформ, зокрема, Google Street View, Google Earth, Go-lab що у поєднанні з аудіокоментарями вчителя, сприяє підвищенню пізнавальної цінності навчального матеріалу та посиленню міждисциплінарному зв'язку [4].

На відміну від панорамних турів, які передбачають статичний огляд предметів та середовища їх розміщення, відео-екскурсії спрямовані на комплексне ознайомлення школярів з природними ландшафтами, урбанізованими територіями, історико-культурними об'єктами та соціально-економічними процесами. Учні можуть переміщуватися по маршруті у певній послідовності, вивчаючи мультимедійні матеріали – відео, карти, історичні довідки, інтерактивні схеми, що дозволяє повністю розкрити тему заняття та сформувати чітке розуміння просторових зв'язків [13].

Однією з головних вимог формування в учнів географічних компетентностей є розвиток просторового мислення, яке активізується під час роботи з трьохвимірними та інтерактивними моделями територій. Даний формат є проміжною ланкою між оглядовими екскурсіями та повністю імітованим цифровим середовищем, що вимагає від школярів активної

аналітичної взаємодії з основними параметрами території: рельєфом, природними ландшафтами, міською системою розселення тощо [18].

Сучасні технології віртуальної реальності (VR) відкривають нові можливості для проведення віртуальних екскурсій, які передбачають повне занурення школярів у середовище дослідження. Використання VR-симуляцій дозволяє вчителю моделювати природні та урбанізовані території з можливістю їх деталізації, яка включає зміну кліматичних умов, часу доби, сезонності, що стимулює розвиток пізнавальної складової вивчення географії. У порівнянні з попередніми категоріями віртуальних екскурсій, VR-технології забезпечують інтерактивність навчальної діяльності на основі безпосередньої взаємодії учнів з об'єктами дослідження: вимірювання відстані, аналіз топографічних особливостей, оцінювання розвитку інфраструктури та соціально-економічних процесів і т.д. Окрім цього, використання даного методу дозволяє моделювати сценарії розвитку майбутніх подій, зокрема, екстремальних погодних явищ різних кліматичних зон, урбаністичних змін міста та соціально-економічних процесів. Завдяки високій інтерактивності та адаптивності, VR-екскурсії стають основним інструментом організації диференційованого навчання, яке буде орієнтоване на індивідуальні потреби школярів [23].

Поєднання VR-технологій з використанням геоінформаційних систем (ГІС) дозволяє створювати високодинамічні освітні середовища. Використання ГІС перетворює статичні відомості про територію на багат шаровий аналітичний ресурс, що дозволяє школярам досліджувати складні просторові взаємозв'язки та робити висновки на основі об'єктивних даних.

Ефективна реалізація інноваційних технологій, зокрема віртуальних екскурсій, у шкільній освіті вимагає не лише наявності у закладах загальної середньої освіти технічних засобів, але й ґрунтовної підготовки вчителя та учнів. Розглянемо детальніше технологію проведення віртуальних екскурсій на прикладі навчального заняття учнів 8 класу на тему: "Урбанізація та демографічні процеси в Україні: віртуальна подорож найбільшими містами".

Конспект навчального заняття (віртуальної екскурсії):

“Урбанізація та демографічні процеси в Україні: віртуальна подорож найбільшими містами країни”

Тип заняття: урок засвоєння нових знань з елементами віртуальної екскурсії та географічного порівняння

Тривалість: 45 хвилин (або 90 хвилин для повноцінної VR-практики)

Місце проведення: кабінет географії (з доступом до інтернету та проєктором)

Мета заняття: сформувати в учнів знання про процеси урбанізації та демографічну ситуацію в Україні, розвинути навички порівняльного аналізу функціональної структури найбільших міст за допомогою віртуальних технологій (VR).

Обладнання: комп'ютер, проєктор, інтерактивна дошка, адміністративна карта України, VR-окуляри тощо.

Хід уроку

I. Організаційний момент (5 хв)

На початку даного етапу вчитель вітає учнів, перевіряє їхню готовність до уроку та наявність необхідного обладнання для віртуальної подорожі. Далі відбувається чітке оголошення теми ("Урбанізація та демографічні процеси в Україні: віртуальна подорож найбільшими містами країни") та формулювання основних навчальних цілей, які учні мають досягти протягом заняття. Таким чином створюється організаційна рамка для подальшої роботи.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів (10 хв)

Даний етап присвячений активізації пізнавальної діяльності учнів та окреслення аналітичної рамки заняття. Він розпочинається із застосування вчителем прийому "Асоціативний кущ", де учні називають асоціації до слова "Місто" (робота, освіта, транспорт, проблеми, можливості), що допомагає проаналізувати наявні теоретичні знання. Далі вчитель надає стисле вступне слово, пояснюючи ключові терміни: "Урбанізація" (сутність, етапи,

субурбанізація, рурбанізація) та "Демографічні процеси" (природний рух, міграція). Кульмінацією етапу є постановка проблемного питання – "Які переваги та виклики створює висока концентрація населення у найбільших містах України?", яке стане основою для проведення екскурсії та предметом підсумкового обговорення.

III. Основна частина: віртуальна подорож (60 хв)

Ця частина є центральною у занятті і складається з двох послідовних етапів.

Етап 1. Теоретичний аналіз (15 хв) передбачає огляд загальних особливостей української урбанізації. Вчитель акцентує увагу на високому рівні урбанізації (близько 70%), концентрації населення в обласних центрах та навколо них, формуванні агломерацій, а також на проблемах "старих" промислових міст (деіндустріалізація, відтік населення). Окремо розглядаються демографічні тенденції: загальне скорочення населення, а також внутрішня міграція. Після теоретичного блоку відбувається введення до маршруту, де учням представляють п'ять найбільших міст України за населенням (до повномасштабного вторгнення): Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Львів.

Етап 2. Зупинки віртуальної екскурсії (45 хв)

Формат даного етапу передбачає детальний аналіз кожного міста за єдиною структурою, що вміщує 3-5 слайдів. Насамперед створюється "Портрет міста" через надання коротких історико-географічних відомостей. Далі відбувається аналіз процесів урбанізації, що включає вивчення площі міста, густоти забудови, а також наявності та структури міської агломерації (визначення ядра та міст-супутників). Завершальний блок присвячений демографії, де розглядається чисельність населення (історична динаміка), природний рух (аналіз позитивного чи негативного приросту) та міграційний баланс, що визначає місто, як центр притягання або відтоку населення.

Таблиця 2.2

Урбаністична картка - завдань

Місто	Специфічний фокус	Завдання для учнів (аналіз даних)
Київ	Мегаполіс та агломерація. Аналіз субурбанізаційних процесів (активний ріст міст-супутників).	Які соціальні та екологічні проблеми створює Київська агломерація?
Харків	Науково-освітній центр. Аналіз впливу освітніх закладів на вікову структуру населення (велика частка молоді, студентів).	Як міграція молоді впливає на демографічний потенціал міста?
Одеса	Портове та рекреаційне місто. Аналіз сезонної міграції (туризм) та її впливу на інфраструктуру та демографію.	Які переваги та ризики для демографії несе приморське розташування?
Дніпро	Промисловий центр. Аналіз впливу структури зайнятості (промисловість) на гендерний склад населення та демографічні показники.	Як деіндустріалізація впливає на відтік кваліфікованих кадрів?
Львів	Культурний та ІТ-центр. Аналіз міграційного притоку (внутрішня міграція, релокація бізнесу) та його впливу на ринок праці та ціни на житло.	Які фактори роблять Львів привабливим для внутрішніх мігрантів?

*Під час "зупинок" учні використовують VR-окуляри для занурення у 360° панорами міст, аналізують статистичні дані та працюють з інтерактивними картами.

IV. Закріплення та узагальнення (15 хв)

Завершальний етап необхідний для систематизації та узагальнення отриманих знань, а також формування обґрунтованих висновків. За допомогою прийому "Прес-конференція" учні повертаються до початкового проблемного питання, підсумовуючи спільні та відмінні риси урбанізації та демографії у відвіданих містах. Далі відбувається візуальне узагальнення – складання ментальної карти для структурування факторів урбанізації та їхніх наслідків. Заняття завершується оцінюванням (самоаналізом та взаємооцінюванням) виконаної роботи

V. Домашнє завдання (5 хв)

Учням пропонуються завдання для закріплення матеріалу та заохочення до самостійного дослідження. Обов'язкове завдання полягає у нанесенні вивчених

міських агломерацій на контурну карту. Як творче завдання на вибір, учні можуть підготувати есе "Моє місто через 20 років: урбаністичні та демографічні виклики" або провести SWOT-аналіз демографічного потенціалу одного з міст, опрацьованих під час віртуальної екскурсії.

Таким чином, ефективна реалізація віртуальних екскурсій, як продемонстровано на прикладі конспекту заняття "Урбанізація та демографічні процеси в Україні", вимагає не лише наявності відповідного технічного забезпечення (зокрема VR-окулярів), але й ґрунтовної методичної підготовки вчителя, оскільки ці інструменти є основою для організації диференційованого, дослідницького та високодинамічного навчального процесу.

РОЗДІЛ 3. АПРОБАЦІЯ АВТОРСЬКОЇ СИСТЕМИ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1. Аналіз сучасного стану екскурсійної роботи в закладах середньої освіти

В контексті динамічних змін суспільства, які включають інтенсивну цифровізацію, реформу української середньої освіти та необхідність адаптації до викликів воєнного часу, функціональне призначення навчальних екскурсій еволюціонує. Вони виходять за рамки простого урізноманітнення традиційних методів викладання навчального матеріалу, стаючи стратегічним засобом для забезпечення практичної спрямованості навчання, формування стійкої навчальної мотивації та підтримання взаємозв'язку між академічним середовищем і реальним світом [25].

На сучасному етапі розвитку освіти, шкільна екскурсійна діяльність має фрагментарний характер. До 2020 р. більшість шкіл України були зобов'язані проводити щорічно мінімум 2-5 виїзних навчальних занять природничого чи виробничого спрямування. Проте пандемія COVID -19, а згодом повномасштабна війна, призвели до переформатування освітніх практик. Зокрема, у 2020-2021 роках заклади освіти були змушені відмовитися від більшості виїзних занять через наявні карантинні обмеження, що передбачали заборону масових заходів та переміщення організованих груп школярів. Даний період став вирішальним для 37% навчальних закладів України, які відмовилися від практики проведення навчальних екскурсій та повністю замінили її на дистанційні форми роботи.

На момент проведення дослідження, основним чинником скорочення виїзних екскурсій є повномасштабне вторгнення, що спровокувало:

- обмеження безпеки (перебування учнів поза укриттями),
- відсутність транспортного забезпечення у багатьох громадах,
- скорочення фінансових можливостей сімей і шкіл,
- змішаний або дистанційний формат навчання у ряді регіонів,
- евакуацію та переміщення учнівських колективів.

Окрім цього, проведений нами аналіз проведення екскурсійної діяльності у закладах загальної середньої освіти Луцької ТГ, свідчить про значні зміни якісних характеристик:

- **Переваги міських шкіл:** заклади освіти, які розташовані у самому Луцьку, мають прямий і швидкий доступ до ключових об'єктів-аккумуляторів знань (історичних пам'яток, спеціалізованих музеїв, ВНЗ). Вони частіше організовують регулярні виїзні заняття широкого профілю – від виробничих до комплексних історико-культурних поїздок.
- **Обмеження сільських громад:** ліцеї, що обслуговують маленькі села та віддалені населені пункти ТГ, стикаються з високими логістичними витратами на транспорт, входні квитки, страхування тощо. Виїзні заняття тут мінімальні й здебільшого представлені короткими пішохідними екскурсіями у межах власного населеного пункту, що звужує пізнавальний горизонт учнів до локального краєзнавства.

Важливим чинником забезпечення якості та частоти проведення навчальних екскурсій є рівень методичної підготовки педагогічних працівників. Вчителі, які проходять курси підвищення кваліфікації у сфері краєзнавства та інтерактивних методик, демонструють високу змістовність, використовуючи інноваційні рішення (тематичні маршрути, інтегровані картки спостереження). І навпаки, обмежений досвід педагога часто призводить до формалізації процесу та, як наслідок, до втрати пізнавального інтересу школярів [11].

Значний вплив на організацію екскурсійної діяльності у закладах загальної середньої освіти має фінансово-ресурсний аспект, адже, організація виїзних занять передбачає значні витрати на транспортні перевезення, страхування, оплату входних квитків до музеїв, природоохоронних об'єктів чи інших освітньо-культурних установ. Таким чином, критична залежність від батьківських коштів створює бар'єр доступності, оскільки сім'ї з нижчим доходом змушені відмовлятися від участі, що призводить до загального зниження кількості екскурсій.

Аналіз проведеного опитування 127 респодентів засвідчує, що екскурсії є однією з найбільш затребуваних і привабливих для дітей форм навчання. Понад 80% учнів зазначають, що під час екскурсій навчання стає динамічним, практичним і наближеним до реальних життєвих ситуацій. Дана оцінка підтверджує, що екскурсійна діяльність є важливим інструментом реалізації компетентнісного підходу НУШ.

Переваги, які відзначають учні, тісно пов'язані з принципами освіти, орієнтованої на практику:

- можливість вчитися не за підручником, а в реальних умовах;
- краща здатність запам'ятовувати матеріал;
- цікавість до живих об'єктів, природних систем, історичних просторів;
- соціалізація та спілкування з однолітками;
- формування «атмосфери відкриття» та дослідницького інтересу.

Варто зазначити, що результати опитування вказують і на деякі наявні проблеми, які впливають на ефективність організації екскурсійної діяльності. Близько 18% школярів зазначає, що екскурсії у їх навчальних закладах відбуваються дуже рідко, зазвичай вони приурочені до певних важливих подій учнів – випускні класи, закінчення навчального року тощо. Учні зазначають, що поодинокі виїзні заняття не сприймаються ними, як продовження навчальних тем з географії, а навпаки мають лише оглядовий характер.

Окрім цього, 12,1% респодентів наголошують, що організовані навчальні екскурсії зазвичай не відповідали їхнім віковим інтересам. Учні 10-11 класу, що брали участь в опитуванні, зазначають, що екскурсії у старшій школі зазвичай носять “формальний характер”, де програма екскурсій подається у спрощеному вигляді без чітко визначеної мети та завдання [32]. Дана тенденція свідчить про необхідність оновлення методичного супроводу екскурсій, адаптації екскурсійних маршрутів відповідно до вікових особливостей школярів, а також активізації дослідницької роботи.

Найбільшу цінність для проведеного дослідження має особиста усвідомленість учнів, щодо важливості організації соціально-економічних

екскурсій, які знайомлять здобувачів освіти не лише з певним виробничим процесом, але й показують особливості роботи їх працівників. Під час проведення даного типу екскурсій, формується розуміння того, як сучасні підприємства адаптується до викликів воєнного часу, забезпечуючи повний виробничий цикл. Наслідком застосування даної практики є формування нового покоління учнів, які не просто навчаються, а розуміють для чого вони це роблять, адже, соціально-економічні екскурсії стають потужним профорієнтаційним інструментом, який дає можливість школярам відкрити власний професійний талант.

Разом з тим, результати опитування педагогічних працівників демонструють значну варіативність в особистому ставленні вчителів до систематичної організації навчальних екскурсій. Близько 42% опитаних вчителів зазначають, що не займаються організацією навчальних екскурсій через нестачу методичних рекомендацій та готових освітніх маршрутів. В умовах воєнного часу значною перешкодою в організації виступають безпекові чинники. Досить часто, адміністрації шкіл змушені приймати рішення на користь «найменш ризикованих» форматів, що нерідко означає відмову від повноцінних екскурсійних виїздів на користь локальних прогулянок або замінників у вигляді онлайн-турів. Посилення вимог щодо включення маршрутів до зон доступності укриттів, а також необхідність припинення будь-якого позаурочного заходу під час оголошення повітряної тривоги, створюють ситуацію постійної невизначеності, що ускладнює планування. За свідченнями директорів шкіл, навіть ретельно підготовлені екскурсії у 2023-2025 рр. у середньому скасовувалися або переносилися двічі на місяць через зміну безпекової ситуації.

Водночас, незважаючи на всі перешкоди, педагогічні колективи поступово адаптують екскурсійну діяльність до нових реалій. Аналіз результатів опитування вчителів показують, що зростає частка альтернативних форматів: віртуальні екскурсії, мікроекскурсії у межах школи чи прилеглої території, інтегровані навчальні маршрути, відео-екскурсії, дослідження локальних екосистем, урбаністичних об'єктів тощо. Понад 60% учителів предметів

природничо-наукового циклу наголошують, що такі форми хоч і не повністю замінюють виїзні заняття, але дозволяють частково реалізувати компетентнісний потенціал предмета.

Зміни у підходах до організації навчальних екскурсій простежуються і на рівні адміністративного управління. Директори та заступники з навчально-виховної роботи зазначають, що у 2022-2025 рр. зросла роль партнерства між школами, громадами та місцевими культурно-освітніми установами. Зокрема, музеї, бібліотеки, природничі центри та громадські організації частіше пропонують безкоштовні або пільгові програми для учнівських груп, що частково компенсує недостатність бюджету шкіл. Така взаємодія сприяє розширенню кола доступних освітніх локацій, особливо для закладів у віддалених районах Луцької ТГ.

3.2. Розробка комплексу навчально-польових завдань та маршрутів на прикладі краєзнавчого принципу

Відповідно до проведеного дослідження, одним із найбільш ефективних підходів до організації навчальних екскурсій є використання краєзнавчого принципу, який передбачає системне вивчення об'єктів і явищ у безпосередньому середовищі проживання учнів, що не вимагає значних фінансових витрат на перевезення та характеризується легкістю в організації. На його основі було розроблено апробаційний варіант проведення виїзної екскурсії до Воротнівського ботанічного заказника та комплексний проєкт проведення польових досліджень на тему: «Природно-географічні особливості розвитку рідного краю (на прикладі Луцької ТГ)» [30].

Перший варіант передбачає організацію традиційної виїзної екскурсії до Воротнівського ботанічного заказника, що включає безпосередню роботу учнів у природному середовищі. Дана форма діяльності дає можливість школярам самостійно здійснювати спостереження, вимірювання та фотофіксацію природних та фауністичних об'єктів. Детальна технологія проведення даного заняття представлена у розробленому авторами конспект.

Конспект навчального заняття (виїзної екскурсії):

“Особливості функціонування природоохоронних територій України: на прикладі Воротнівського ботанічного заказника”

Тип заняття: локальна компетентнісно-орієнтована екскурсія,

Тривалість: 210 хвилин

Місце проведення: Воротнівський ботанічний заказник загальнодержавного значення (Волинська область).

Мета заняття: здійснити комплексний екологічний аналіз функціонування Воротнівського ботанічного заказника, опанувати методи польового дослідження та сформувані навички наукової оцінки заповідного режиму та біорізноманіття.

Обладнання: маршрутні листи-протоколи, GPS-навігатори (або смартфони з GPS), визначники рослин, рулетки, секундоміри (для хронометражу), блокноти, лупи, засоби захисту, аптечка.

Хід заняття

I. Організаційно-підготовчий етап(20 хв)

Організаційно-методична підготовка польового практикуму ініціюється прибуттям групи на об'єкт та проведенням первинного інструктажу. На цьому етапі відбувається визначення індивідуальних зон дослідницької відповідальності та чітке розподілення між учасниками, що є необхідним для ефективного екологічного моніторингу. Обов'язково проводиться детальний інструктаж з техніки безпеки та заповідного режиму, який регламентує суворе дотримання визначеного маршруту та категоричну заборону будь-яких дій, що можуть спричинити порушення цілісності природного біотопу. Для актуалізації знань і стимулювання аналітичного мислення ставиться проблемне питання: "Чим ботанічний заказник як категорія ПЗФ відрізняється від інших, більш високих категорій (НПП, Заповідник) за режимом функціонування та цільовим призначенням?". Кульмінацією підготовчого етапу є постановка дослідницьких модулів для подальшої роботи:

- **Модуль №1 (Правовий аналіз)** – збір та інтерпретація інформації щодо юридичного статусу заказника.
- **Модуль №2 (Біологічний моніторинг)** – ідентифікація та опис ключових раритетних видів флори з оцінкою їхньої популяційної щільності (за умови дотримання заповідного режиму).
- **Модуль №3 (Екосистемна оцінка)** – визначення таксаційних показників домінантних порід та структурний аналіз ярусності лісового насадження.
- **Модуль №4 (Кваліметрична оцінка)** – фіксація та кількісний розрахунок ступеня антропогенного навантаження на ключових ділянках маршруту.

II. Основний етап: маршрут польового дослідження(100 хв)

Зупинка 1. Центральний вхід-Інформаційний стенд (15 хв.)

На початковій точці маршруту здійснюється аналіз правового поля. Вчитель презентує документ про створення Заказника загальнодержавного значення, детально обговорюючи режим охорони та встановлені правові обмеження. Одночасно проводиться географічна прив'язка об'єкта, з акцентом на його включенні до системи Поліського регіонального екологічного коридору та типології ландшафтів. Особливу увагу приділяють ролі ботанічного заказника у збереженні генетичного фонду дубових лісів. Школярі, працюючи в межах, фіксують точні дані з інформаційного стенда (площа, рік заснування, основний предмет охорони) та формулюють висновки щодо повністю заборонених форм господарської діяльності.

Рис. 3.1. Інформаційні стенди Воротнівського ботанічного заказника:

а) інформаційний стенд, б) туристична картосхема природоохоронної території;

Зупинка 2. Ділянка з раритетною флорою (30 хв.)

Дана ділянка маршруту присвячена дослідженню популяцій рідкісних видів та біоіндикація. Вчитель фокусується на ключових раритетних видах (наприклад, зозулиних черевичках (*Cypripedium calceolus*) або любці дволистій (*Platanthera bifolia*)), пояснюючи причини їхньої вразливості, пов'язані зі стенобіонтністю, повільним розвитком та мікотрофним типом живлення. Також надається поглиблене пояснення термінів "ендемізм" та "реліктовість", а також методика моніторингу популяцій, зокрема метод пробних площ. Учні, виконуючи Модуль №2 (Біологічний моніторинг), проводять ідентифікацію та ґрунтовний опис 3-4 червонокнижних видів з фіксацією поточної фенофази (цвітіння, плодоношення) для 2-3 індикаторних видів.

а)

б)

Рис. 3.2. Біологічний моніторинг території: а) спостереження за реліктовими рослинами; б) розсадники ботанічного заказника.

Зупинка 3. Старовинний лісовий масив (40 хв.)

У старовинному лісовому масиві проводиться структурний аналіз екосистеми, що охоплює таксаційні характеристики та ярусність. Розглядається тип лісу Дуб-граб-липа (*Quercetum roboris-Carpinetum betuli*) з обговоренням таксаційних показників (обхват, діаметр, висота) як інструментів оцінки віку насаджень. Детально класифікується ярусність, акцентується увага на ролі підліску та ґрунтового покриву у формуванні мікроклімату та ґрунтоутворенні. В рамках Модуля №3 (Екосистемна оцінка), юні дослідники практично вимірюють обхват стовбурів домінантних дерев для оцінки їхнього віку та складають схему вертикальної ярусності з переліком типових представників кожного ярусу.

Рис. 3.3. Багатовікові насадження Воронізького ботанічного заказника: а) екологічна стежка; б) вікові дуби.

Зупинка 4. Демонстраційна ділянка/Межа заказника (15 хв.)

На демонстраційній ділянці (межі заказника) проводиться кваліметрична оцінка антропогенного навантаження. Вчитель класифікує види антропогенного впливу (рекреаційний, емісійний, фрагментація біотопів) та обговорює ефективність охоронних заходів, таких як маркування та функція буферних зон. Піднімаються питання проблем менеджменту в умовах зростаючого рекреаційного тиску. Учасники екскурсії, працюючи над модулем №4 (Кваліметрична оцінка), проводять практичну оцінку стану ґрунтового покриву

(за 5-бальною шкалою) та фіксують ознаки порушення заповідного режиму (засмічення, втоптування, сліди рекреації) для подальшого аналізу.

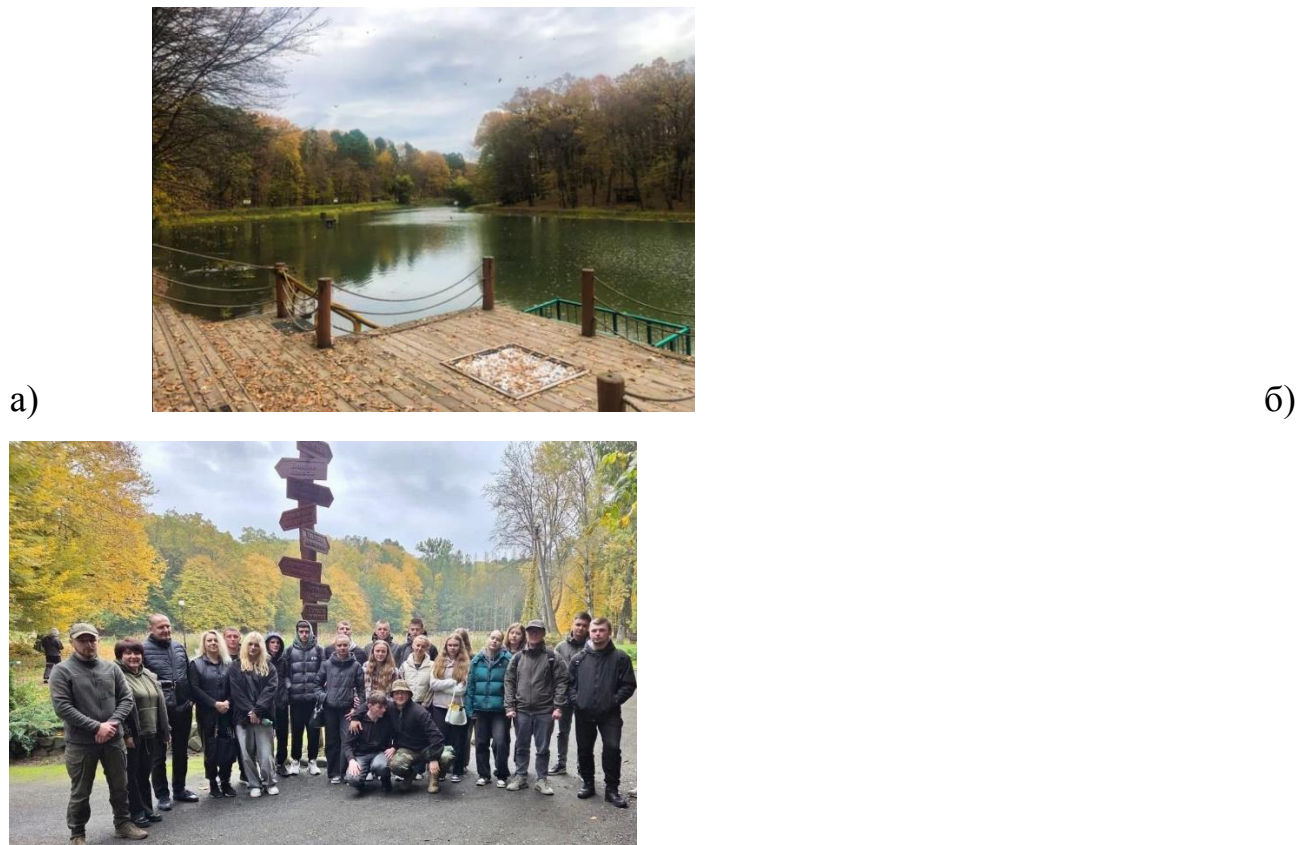

Рис. 3.4. Заключна демонстраційна точка: а) ділянка рекреаційного навантаження; б) група екскурсантів на межі заказника.

III. Заключний етап (20 хв)

Завершальний етап екскурсії присвячений аналізу зібраних даних та формулюванню основних висновків. Він розпочинається з підведення підсумків, де учасники презентують короткі звіти за результатами виконання своїх дослідницьких завдань (модулів). Після цього проводиться обговорення, яке сфокусоване на результатах оцінки людського впливу (Модуль №4) та порівнянні: чим кращий стан лісу (Модуль №3), тим менше помітний вплив людей.

На основі отриманих польових результатів вчитель формує завдання для домашнього опрацювання, яке може бути представлене розробкою проекту "Охорона заказників України".

Одним із найбільш ефективних інструментів формування основних компетентностей школярів та популяризації екскурсійної діяльності у

сучасних умовах є розроблений авторами проект «Природно-географічні особливості розвитку рідного краю (на прикладі Луцької ТГ)», спрямований на вивчення природних умов, екологічного стану, історичної спадщини та соціального розвитку території, де проживають учні. Виконання даного проекту можливе у 8 класі при вивченні курсу географії України «Україна у світі: природа, населення» або ж 9 класі при вивченні «Україна і світове господарство» [33].

Головною ідеєю даного проекту є розробка індивідуального або групового паспорту Луцької громади, який включає: оцінку природних умов, аналіз екологічного стану території, характеристику локальних природних ресурсів, рівень антропогенного впливу та визначення ключових екологічних проблем. У поєднанні з польовими спостереженнями, учні досліджують історичний розвиток громади, зміни у забудові, трансформацію ландшафтів, локалізацію об'єктів культурної спадщини, а також ведуть хронологію подій, що впливали на соціально-економічний розвиток території.

До складу маршруту входять зупинки, які мають як природничу, так і історико-краєзнавчу цінність: місцеві водойми та зелені зони, історичний центр, пам'ятки архітектури, місця бойової чи трудової слави, об'єкти сучасної інфраструктури. На кожній локації учні виконують чітко визначені завдання: ведуть фотофіксацію, здійснюють вимірювання (температури, вологості, рівня забруднення), описують стан довкілля, визначають ступінь збереження історичної автентичності, аналізують причини змін та прогнозують можливі шляхи розвитку території.

Завершальним продуктом роботи є інтерактивний екологічно-історичний паспорт громади, який може бути представлений у форматі постера, картографічної схеми, буклету або міні-презентації. Такий підхід забезпечує розвиток дослідницьких умінь, формує екологічну свідомість, сприяє ціннісному ставленню до історії своєї території та підсилює громадянську ідентичність учнів. Розглянемо детальніше технологію проведення даного дослідження на прикладі складеного конспекту:

Конспект проєкту польових досліджень:

“Природно – географічні особливості розвитку рідного краю (на прикладі Луцької ТГ)”

Тип заняття : локальна компетентнісно- орієнтована екскурсія;

Тривалість: 90 хвилин

Місце проведення: Прилегла паркова-лісова зона м. Луцьк, берег річки Стир та сквер із чітко вираженими природними-історичними елементами.

Мета заняття: сформувати в учнів практичні навички польових досліджень (екологічних, географічних та історичних) шляхом міжпредметної інтеграції та використання цифрових інструментів (GPS, біоіндикації, картографування) для комплексного аналізу природно-географічних особливостей та рівня антропогенного впливу на розвиток Луцької територіальної громади

Завдання:

1. **Практичні:** опанувати методи вимірювання фізичних параметрів довкілля (температура, вологість, шум).
2. **Дослідницькі:** здійснити аналіз екологічного стану локальних природних об'єктів (водойма, зелена зона).
3. **Краєзнавчі:** дослідити об'єкти історичної спадщини та простежити трансформацію забудови та ландшафтів.
4. **Аналітичні:** визначити рівень антропогенного впливу та сформулювати ключові екологічні проблеми.
5. **Продуктивні:** зібрати матеріал для створення інтерактивного екологічно-історичного паспорту громади.

Обладнання: смартфони (з доступом до інтернету, GPS, додатками-шумомірами), картки спостереження, пробірки для забору води, мірна стрічка, захисні рукавички, блокноти, ручки.

Хід заняття

I. Організаційно-мотиваційний етап(10 хв)

Даний етап має на меті мотивувати учнів до польового дослідження та забезпечити їхню повну готовність до роботи на маршруті.

1. **Вступне слово вчителя та мотивація школярів до виконання завдання.** Діяльність вчителя представлена вступною розповіддю, що акцентує увагу на унікальності Луцької ТГ та ознайомленням з проєктом дослідження, як ефективного інструменту популяризації громади. Обов'язкова постановка ключової дослідницької проблеми: "Як збалансувати інтенсивний соціально-економічний розвиток Луцької ТГ з її екологічною складовою?".

Вчитель: «Луцька ТГ – це не лише адміністративна одиниця, а й унікальний природний комплекс. Які річки, ліси, форми рельєфу ви можете назвати, не виходячи з класу? Чому важливо знати, де залягають ґрунти певного типу або де найбільш забруднена річка Стир? Відповідь: це основа для планування будівництва, сільського господарства та екологічної безпеки. Наш проєкт дасть нам змогу стати справжніми географами-дослідниками власного краю».

2. **Інструктаж з техніки безпеки та поділ школярів на профільні групи.** Даний етап передбачає проведення детального інструктажу з правил поведінки біля води та у громадських місцях, а також розподілення учнів одного класу на дослідницькі групи різних напрямів спеціалізації, зокрема, екологів, географів, краєзнавців та аналітиків. Кожна група дослідників отримує індивідуальні картки з чітко визначеним планом дій на кожній зупинці маршруту, що дозволяє паралельно досліджувати різні аспекти розвитку Луцької територіальної громади.

Таблиця 3.1

Функції дослідницьких груп

Назва групи	Основна функція (Ролі)
Екологи	Оцінка якості води/повітря, біоіндикація, вимірювання забруднення (шум, сміття).
Географи	Фіксація GPS-координат, опис ландшафту, вимірювання температури, вологості, картографування маршруту.
Краєзнавці	Опис історико-культурних об'єктів, хронологія змін, визначення ступеня збереження автентичності.
Аналітики	Фотофіксація, збір даних, аналіз причин змін та прогнозування шляхів розвитку.

II. Екскурсійно-дослідницький етап(65 хв)

Екскурсійно-дослідницький етап є основним блоком заняття, відведеним на безпосереднє польове дослідження, що триває 65 хвилин і складається з трьох ключових зупинок. Під час цього етапу вчитель виступає як координатор і консультант, забезпечуючи точність фіксації даних, дотримання безпеки та стимулюючи учнів до аналізу та порівнянь.

Зупинка № 1. Природна локація (берег р. Стир).

Вчитель здійснює суворий контроль за технікою безпеки школярів (особливо біля води) та координує діяльність груп екологів, краєзнавців, географів та аналітиків відповідно до поставлених задач описаних у таблиці, нагадуючи про необхідність точної фіксації GPS-координат, забору води та часу спостереження. Стимулює учнів до обговорення причин виявленого забруднення місцевої річкової мережі.

Таблиця 3.2

Картка завдань природничої локації

Група	Основні завдання з польової карти	Ключові дії
Екологи	Оцінка гідрологічного профілю, проведення біоіндикація та визначення антропогенного впливу.	Вимірювання температури води/повітря; опис кольору/прозорості води; оцінка засміченості (бали); фіксація біомаркерів.
Географи	GPS-фіксація, побудова гідрологічного профілю, картографування території	Фіксація GPS-координат; опис берегової зони та рельєфу; нанесення точки на маршрутний лист.

Краєзнавці	Допоміжні завдання.	Пошук історичних згадок про річку Стир чи цю місцевість.
Аналітики	Кількісна оцінка антропогенного впливу, фотофіксація території, збір кількісних показників	Аналіз причин забруднення; формулювання шляхів мінімізації впливу; отримання даних від географів та екологів.

Зупинка № 2. Екологічна локація (прилегла до м. Луцьк паркова-лісова зона)

Вчитель контролює роботу з приладами (термометр, шумомір), акцентуючи увагу на методиці коректного вимірювання рівня шуму (наприклад, у тихому місці та біля джерела шуму). Спонукає Краєзнавців та Географів до порівняння вимірюваних параметрів (температура, вологість) із санітарними нормами зелених зон. Активно залучає Аналітиків до визначення причинно-наслідкових зв'язків між забудовою та екологічними проблемами.

Таблиця 3.3

Картка завдань екологічної локації

Група	Основні завдання з польової карти	Ключові дії
Екологи	Оцінка мікроклімату території, визначення рівня шумового забруднення, визначення проблем розвитку територій.	Вимірювання температури і вологості; фіксація рівня шуму (дБ) у різних точках; визначення ключової екологічної проблеми.
Географи	Визначення чинників мікроклімату території, опис природних ландшафтів, GPS-фіксація точки.	Вимірювання температури і вологості; опис типу ландшафту, рельєфу та домінуючих рослин;

		фіксація координат.
Краєзнавці	Визначення історії формування ландшафтів та особливості їх розбудови, можливі зміни у їх плануванні.	Оцінка віку парку; пошук найстаріших елементів (мощення, дерева); виявлення слідів змін у плануванні.
Аналітики	Оцінюють наявні проблеми функціонування та прогнозують можливі зміни, здійснюють фотофіксацію об'єктів та збір статичної інформації	Розробка конкретних шляхів вирішення екологічних проблем; збір даних від усіх груп; фотофіксація.

Зупинка № 3. Історична локація (Луцький замок)

Вчитель контролює роботу Краєзнавців з мобільним пошуком, наголошуючи на достовірності джерел та автентичності інформації. Спонукає Географів до порівняльного аналізу забудови навколо пам'ятки, використовуючи історичні онлайн-карти (якщо можливо). Залучає Аналітиків до формулювання прогнозу щодо подальшої соціальної ролі об'єкта та його майбутнього збереження. Нагадує про необхідність фінальної фотофіксації ключових об'єктів для майбутнього паспорту громади.

Таблиця 3.4

Картка завдань історичної локації

Група	Основні завдання з польової карти	Ключові дії
Екологи	Допоміжні завдання.	Візуальна оцінка чистоти території та інфраструктури.
Географи	GPS-фіксація, оцінка можливих змін ландшафту.	Фіксація GPS-координат; порівняння сучасної забудови з історичними онлайн-картами.
	Виявлення історичної автентичності, проведення	Детальний опис об'єкта; оцінка збереження та автентичності; аналіз

Краєзнавці	функціонального аналізу та визначення хронології змін.	соціальної/функціональної ролі; пошук ключових історичних дат.
Аналітики	Проведення функціонального аналізу, оцінка змін ландшафту, фотофіксація отриманих результатів.	Сформулювати прогноз щодо подальшої соціальної ролі об'єкта; аналіз впливу зміни ландшафту на історичну цінність; фотофіксація.

III. Підсумковий етап.

Даний етап є фінальною фазою проведення польового дослідження, призначеною для консолідації емпіричних даних та формування попередніх аналітичних висновків. Вчитель організовує спільну нараду груп для зведення польових матеріалів та карток спостереження. Кожна дослідницька група здійснює стислу доповідь, представляючи найбільш значущий емпіричний факт або ключову проблему, виявлену на закріпленій локації. Основний акцент робиться на чіткості формулювань та достовірності зафіксованих даних. Вчитель інформує про перехід до наступного етапу проєкту: камерального аналізу зібраної інформації та створення фінального продукту – інтерактивного екологічно-історичного паспорту громади. Для стимулювання критичного мислення проводиться рефлексія з використанням відкритих проблемних запитань: Які дослідницькі методи продемонстрували найбільшу ефективність у польових умовах? Яка нова інформація має найбільше значення для розуміння розвитку громади? Етап завершується фіксацією завдання для подальшої роботи (аналіз даних, розробка структури паспорту) та здійсненням самооцінки-взаємооцінки внеску у роботу групи.

Очікуваним результатом проведення даного дослідження є створення інтерактивного екологічно-історичного паспорту Луцької громади, який може бути представлений:

- **Story Map/Інтерактивна карта (Geo-Web-проєкт)**, який буде спільним веб-проєктом усіх учасників дослідження (на базі Google My Maps, StoryMaps), що об'єднує картографічну схему з GPS-

точками, польовими даними та мультимедійними матеріалами (фото, аудіо-коментарі).

- **Аналітичний Dashboard/Цифровий звіт**, який представлений зробленою інфографікою, що візуалізує аналітичну таблицю "Проблеми vs. Шляхи вирішення" та рівні антропогенного впливу.
- **Чат-бот або Інтерактивний квест**, що розроблений на основі зібраних даних для інформування мешканців громади про екологічні проблеми та історичну спадщину.

Оцінювання результатів даного виду діяльності базується на комплексному підході, що охоплює три ключові аспекти діяльності учнів: польова робота та фіксація даних, аналітична діяльність та обґрунтованість висновків, презентація та комунікативна цінність продукту.

Таким чином, поєднання традиційних форм екскурсійної діяльності з інноваційними проєктними підходами та використанням цифрових технологій забезпечує ефективне формування географічних компетентностей школярів. Отримані результати можуть бути рекомендовані до впровадження в практику закладів загальної середньої освіти як методологічно обґрунтована модель організації навчальних екскурсій, що сприяє підвищенню якості географічної освіти, розвитку дослідницьких умінь та формуванню відповідальної екологічної та громадянської позиції учнів.

3.3. Оцінка результативності запропонованої методики та рекомендації, щодо її впровадження

Запропонована методика організації навчальних екскурсій та польових досліджень, що поєднує виїзну екскурсію до Воротнівського ботанічного заказника з краєзнавчо-проєктним дослідженням на прикладі Луцької ТГ, є високорезультативною та методологічно-обґрунтованою моделлю організації навчання, яка забезпечує ефективну модернізацію географічної та екологічної освіти, фокусуючись на формуванні ключових компетентностей учнів через практичну діяльність.

Запропонована методика побудована на засадах інтегрованого навчання дозволяє закладам загальної середньої освіти перейти від пасивного спостереження до організації самостійної науково-дослідної роботи школярів, яка сприяє розвитку їх пізнавального інтересу та критичного мислення. Окрім цього, структурування навчальних занять у вигляді послідовних модулів – правовий аналіз, біологічний аналіз, екосистемна та кваліметрична оцінка – забезпечує набуття у школярів практичних умінь польового моніторингу та оцінки стану природних об'єктів під дією зовнішніх факторів.

Важливим аспектом результативності використання запропонованих варіантів організації екскурсійної діяльності є розвиток міжпредметних та соціальних компетентностей. Робота у профільних групах – екологи, географи, краєзнавці та аналітики – моделює міждисциплінарну командну діяльність, що сприяє розвитку комунікативних навичок, відповідальності за спільний результат та вчить школярів роботі у команді. При цьому, використання цифрових інструментів обробки та візуалізації даних, формує у здобувачів освіти основні навички роботи з новітніми інформаційними технологіями, що є необхідною умовою їх зростання, як фахівців.

Окрім розвитку професійних і міжпредметних компетентностей, дана методика сприяє формуванню в учнів ціннісного ставлення до рідного краю та чіткої громадської позиції, що пов'язано з дослідженням реальних екологічних проблем р. Стир, антропогенного навантаження на міську систему м. Луцьк, а також трансформацію природних ландшафтів в умовах зміни клімату. Отримані у процесі виконання географічного проекту результати стають особистісно значущими для кожного учня, що проживає на території Луцької ТГ. Фіксація ознак порушення заповідного режиму у Воротнівському заказнику або оцінка стану ґрунтового покриву на межі забудови, забезпечує не просто пасивне засвоєння природоохоронних принципів, а формує активну позицію громадянина, готового шукати шляхи вирішення локальних екологічних проблем.

На основі результатів проведеного вхідного та вихідного тестування апробації запропонованих варіант проведення екскурсійної діяльності у

зкладах загальної середньої освіти, можна стверджувати про високі показники їх впливу на формування основних освітніх компетенцій школярів 8-9 класу, зокрема:

- 87% учнів покращили свої навички польового моніторингу та використання цифрових інструментів;
- 59% учнів продемонстрували підвищення міжпредметних та командних навичок роботи;
- 76% учнів зазначили, що дослідження реальних екологічних та краєзнавчих проблем, підвищило їх мотивацію до вивчення географії та екології;
- 69% школярів активно долучилося до створення інтерактивного еколого-історичного паспорта територіальної громади, оцінюючи його, як корисний інструмент для підвищення якості життя органів місцевого самоврядування.

Для ефективного запровадження розробленої методики в освітній процес необхідно запровадити інтегровану систему підходів, яка включатиме якісну підготовку педагогічних працівників, створення сучасної матеріально-технічної бази та впровадження єдиного алгоритму оцінювання результатів навчально - дослідницької діяльності, яке буде базуватися на трьох основних компонентах:

- 1. Польова діяльність (30%):** точність вимірювання, повнота фіксації даних, коректність використання приладів та дотримання правил безпеки і заповідного режиму;
- 2. Аналітична діяльність (40%):** якість камеральної обробки даних, обґрунтованість висновків, логічність встановлення причинно-наслідкових зв'язків та пропозицій, щодо вирішення наявних проблем;
- 3. Фінальний продукт та комунікація (30%):** інтерактивність та візуальна якість еколого-історичного паспорта громади, його практична цінність і здатність до комунікації учнів з громадськістю та органами управління.

Організаційно-педагогічна підготовка фахівців передбачає проведення географічних семінарів та практикумів для вчителів-координаторів, під час

яких педагоги зможуть опанувати сучасні методики проведення польового моніторингу, роботу з цифровими платформами та сформувати основні навички управління проєктною діяльністю у закладах освіти. При цьому, включення екскурсійної діяльності до навчальних планів потребує чіткого часового розподілу польових та камеральних етапів роботи, а також розробки уніфікованих маршрутних листів та карток спостереження для забезпечення точності емпіричних даних.

Одним із основних напрямів вдосконалення організації екскурсійної діяльності є формування сучасної матеріально-технічної бази, що включає забезпечення шкіл вимірювальними приладами, GPS-трекерами, мультимедійними планшетами та доступом до міжнародних геоінформаційних систем. Наявність даних компонентів підвищить точність польових досліджень та створить оптимальні умови для впровадження STEAM-компоненту, що є важливою вимогою сучасної освітньої політики.

Важливу роль у підвищенні ефективності проведення екскурсій відіграє забезпеченість фінансовими ресурсами та партнерство з місцевими установами та громадськими організаціями. Співпраця з Управлінням лісового та мисливського господарства, екологічною інспекцією, управлінням туризму та промоції м. Луцьк дозволить учням отримати доступ до актуальних даних, достовірних історичних фактів та консультацій фахівців.

З вищевикладеного матеріалу можна зробити висновок, що розроблена модель організації навчальних екскурсій та польових досліджень сприяє безпосередньому підвищенню якості викладання навчального матеріалу з географії та формує в здобувачів освіти ключові компетентності визначені Державним стандартом базової середньої освіти: уміння працювати з інформацією, критично мислити, застосовувати знання на практиці, працювати в команді та усвідомлювати власну відповідальність за стан навколишнього середовища. Отримані результати апробації, свідчать про доцільність широкого впровадження розроблених матеріалів у закладах загальної середньої освіти Волинської області.

ВИСНОВКИ

Проведене кваліфікаційне дослідження дає змогу стверджувати, що екскурсії та польові дослідження є ефективним інструментом формування географічних компетентностей учнів і відіграють ключову роль у реалізації компетентнісного підходу Нової української школи. На основі теоретико-методичного аналізу встановлено, що екскурсія трансформується з наочного методу у діяльнісно орієнтовану форму навчання, що дозволяє поєднувати теоретичні знання з практичними спостереженнями, розвивати просторове та дослідницьке мислення, а також формувати екологічну свідомість школярів.

У ході даної роботи були обґрунтовані дидактичні принципи організації екскурсійної діяльності, серед яких принцип зв'язку теорії з практикою, системності та регіональності, і розроблено технологічний алгоритм проектування навчальних географічних екскурсій. Системна інтеграція класичних методів польової роботи з цифровими технологіями, зокрема ГІС-застосунками та віртуальними платформами, дозволяє реалізувати гібридні та адаптовані форми навчання, що відповідають сучасним безпековим вимогам.

Аналіз сучасного стану екскурсійної та польової роботи в закладах загальної середньої освіти засвідчив наявність значних методичних прогалин, обмеження доступу до безпечних локацій і недостатню інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес. Це обумовило необхідність розробки адаптивних рішень для організації навчально-польової діяльності, що були реалізовані у вигляді комплексу навчально-польових завдань і маршрутів для учнів 8-9 класів. Розроблені завдання побудовані за діяльнісним підходом та передбачають використання сучасних цифрових інструментів, таких як GPS-фіксація, фотограмметрія та ГІС-картографування, для збору та аналізу геопросторових даних локальних об'єктів.

Результати педагогічного експерименту засвідчили підвищення рівня сформованості дослідницьких, просторових та предметних компетентностей учнів експериментальної групи, що підтвердило ефективність запропонованої методики. На основі цих результатів розроблено методичні рекомендації щодо

впровадження адаптивної моделі екскурсійної діяльності, алгоритму їх проектування та інтеграції цифрових технологій у шкільний курс географії.

Таким чином, власні дослідження дозволили обґрунтувати теоретико-методичні основи та створити практичні інструменти для ефективного використання екскурсій і польових досліджень у сучасних умовах освітнього середовища, забезпечуючи формування у школярів цілісних географічних компетентностей та готовності до самостійної дослідницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барладін О. В., Бусол І. В., Миколенко Л. І. Використання електронних атласів "Адміністративно-територіальний поділ України" та "Україна туристична" в освітніх цілях / О.В. Барладін, [Текст] // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : збірник наукових праць. Харків.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 15. С. 14–17.
2. Близнюк Т. Цифрові інструменти для онлайн і офлайн навчання: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. 64 с.
3. Бубир Н. О. Електронні навчальні картографічні твори з інтерактивними функціями для потреб системи безперервної географічної освіти. Вісник геодезії та картографії. 2011. № 3. С. 11–18.
4. Будник О., Дзябенко О. Використання інструментарію платформи Go-lab для розвитку дослідницьких умінь школярів. Information Technologies and Learning Tools. Р.1-20.
5. Вишнікіна Л.П. Методична система формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи: автореферат д-ра пед.. наук. 13.00.02. Київ, 2018. 35 с.
6. Географічна освіта у шкільних та позашкільних закладах : проблеми, пошуки, перспективи : Збірник наукових праць / за ред. проф. Д. В. Лико. Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне: Видавець О. Зень, 2020. 92 с.
7. Гільберг Т.Г., Паламарчук Л.Б., Совенко В.В. Географія Підручник для 8 класу. Київ :ТзОВ «Видавництво «Грамота», 2016. 272 с.
8. Жемеров О. О., Янченко А. І. Розробка нової системи шкільних географічних екскурсій у природу. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 62–64.
9. Касіяник І.П., Мисько В. І. Методика навчання географі (теоретичний аспект). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. 214 с.

10. Кірічук Ю. П., Покась Л. А. Методика організації та проведення навчальних екскурсій з фізичної географії. Географія та економіка в сучасній школі. 2013. № 2. С. 32–38.
11. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Скуратович О. Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: Навчально методичний посібник / За ред. С. Г. Коберніка. Київ : Навч. книга, 2005. 319 с.
12. Кріт Н.В. Формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання фізичної географії учнів 6-8 класів: дис... канд.. педаг. наук. 13.00.02. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 240 с.
13. Кулик В.Б., Остроух В.І. Методичні аспекти створення інтерактивних карт для вивчення географії у школі. Освіта та краєзнавство, 2016. С. 181-187.
14. Литвин В.О. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. Київ, 2021. 63 с.
15. Матвійчук Ю.Ю. STEM-освіта як інструмент реалізації інтегрованого вивчення природничо-математичних дисциплін. Educational Challenges, 2023. № 63. С. 123-135.
16. Методологічні засади географії: підручник / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова та ін. Одеса : Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 352 с.
17. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
18. Остроух В., Свір Н. Використання інтерактивних карт як новітній підхід в організації навчання з географії у сучасній школі. The problems of continuous geographical education and cartography, 2019. Випуск 29. С. 71-77.
19. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 248 с.
20. Патійчук Віктор, Маковецька Лариса, Ціпошук Софія. Класифікація навчальних екскурсій із географії // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. інтернетконференції / за ред. Ю.

М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 8–9 лист. 2024 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2024. С. 256–259.

21. Побидайло Н. Особливості реалізації краєзнавчого принципу в процесі екскурсій фізико-географічного спрямування. Нова педагогічна думка. 2017. № 4 (92). С. 8–91

22. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

23. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Видав. група «Основа», 2003. 80 с.

24. Сливчак Н. Є. Екскурсійна діяльність в школі. Географія та туризм. 2010. № 3. С.37–38.

25. Суторміна Л. І. Географічне краєзнавство як засіб активізації навчально-виховної роботи: 3 практичного досвіду. Географія. 2008. № 7 (107). С.7–14.

26. Щука Г. П., Сокол Т. Г., Гергей Л. Б. Підготовка учителів географії до використання екскурсій в навчальному процесі. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 65. Том 1. С. 82–87.

27. Donert, K. Aspects of the State of Geography in European higher education. TUNING Geography: a report of findings and outcomes. Liverpool: HERODOT Network Liverpool Hope University Hope Park, 2007. 53 p.

28. Malchykova, D., Pylypenko, I., Davydov, O., Baysha, K., & Omelchenko, N. (2020). Environmental research and natural education priorities: Challenges of globalization and educational reforms in Ukraine. International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management, SGEM, 2020-August (5.2), P. 725–732.

29. Географія. 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, 2022.
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf>

30. Державне підприємство "Ліси України". URL: <https://e-forest.gov.ua/>

31. Мартинюк Т. С. Сучасний кабінет географії – простір діяльній співпраці. Український педагогічний журнал, 2016. № 1. С. 83-94. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187134202.pdf>
32. МОН України. Навчальні програми для 10-11 класів : Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
33. МОН України. Навчальні програми для 6-9 класів : Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
34. Навчальна програма Географія 10-11 класи (рівень стандарту): Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
35. Організація польових туристично-рекреаційних досліджень. URL: <https://kegt.rshu.edu.ua/images/dustan/metodol5.pdf>
36. Організація та проведення шкільної екскурсії: правові аспекти. Освіта нова. 2019. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/2468-orhanizatsiia-taprovedennia-shkilnoi-ekskursii-pravovi-aspekty>
37. Про рекомендації щодо удосконалення організації навчально-тематичних екскурсій. Наказ МОН України № 1/9-853 від 02 грудня 2013 року. URL: https://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/38432/
38. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12. 2016 р. № 988 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text>
39. Червінська О. В., Яковлева В. А. Методичні аспекти проведення географічних екскурсій. The research process in science and the implementation of results. Proceedings of the XVII International Scientific and Practical Conference. Maribor, Slovenia April 24–25, 2023. P. 20–23. URL: <https://intersci.eu/wp-content/uploads/2023/04/The-research-process-in-science-and-the-implementation-of-results.pdf>

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для проведення опитування, щодо доцільності організації екскурсійної діяльності у ЗЗСО (реципієнти – вчителі шкіл Луцької ТГ)

Зірочка (*) указує, що запитання обов'язкова

1. Ваш педагогічний стаж *
- Виберіть лише один варіант.*

- ☐ До 5 років
- ☐ 5–10 років
- ☐ 10–20 років
- ☐ Понад 20 років

2. Вкажіть предмет, який ви викладаєте *

3. Чи доводилося вам організовувати або супроводжувати шкільні екскурсії? **Виберіть лише один варіант.*

- ☐ Так, регулярно
- ☐ Іноді

☐ Рідко ☐

Ніколи

- ☐ Як часто у вашій школі проводяться навчальні екскурсії?

**Виберіть лише один варіант.*

- ☐ Дуже рідко
- ☐ 1–2 рази на рік
- ☐ 3–5 разів на рік
- ☐ Частіше 6 разів

4. Хто зазвичай ініціює проведення екскурсій?

** Виберіть декілька варіантів відповідей*

- ☐ Адміністрація
- ☐ Класні керівники/вчителі-предметники
- ☐ Учні/батьки
- ☐ Туристичні агенції

Інше:

5. Наскільки просто організувати екскурсію у ваших умовах?

**Виберіть лише один варіант.*

☐ Дуже складно

☐ Складно

☐ Відносно легко

☐ Легко

**Анкета для проведення опитування, щодо доцільності організації
екскурсійної діяльності у ЗЗСО (реципієнти – учні шкіл Луцької ТГ)**

Зірочка (*) указує, що запитання обов'язкове

1. У якому класі Ви навчаєтесь?

* *Виберіть лише один варіант відповіді*

☐ 5

☐ 6

☐ 7

☐ 8

☐ 9

☐ 10

2. Вкажіть свою стать

* *Виберіть лише один варіант відповіді*

☐ Чоловіча

☐ Жіноча

3. Як часто ви берете участь у шкільних екскурсіях?

* *Виберіть лише один варіант відповіді*

☐ Майже ніколи

☐ Рідко

☐ Іноді

☐ Часто

☐ Завжди

4. Чому ви зазвичай берете участь в екскурсіях?

* *Виберіть декілька варіантів відповіді*

☐ Цікаво

☐ Корисно для навчання

☐ Спілкування з однокласниками

Інше:

5. Чому ви зазвичай не берете участь в екскурсіях?

** Виберіть декілька варіантів відповіді*

- ☐ Нецікаві теми
- ☐ Погана організація
- ☐ Висока вартість

Інше: _____

6. Наскільки добре були організовані шкільні екскурсії у яких ви брали участь? *

(1 — дуже погано, 5 — відмінно)

1 2 3 4 5

7. Чи зрозуміло вчителі повідомляють інформацію про поїздку (час, умови, маршрут)?

Виберіть лише один варіант відповіді

- ☐ Так
- ☐ Частково
- ☐ Ні

8. Чи були екскурсії зручними за тривалістю?

** Виберіть лише один варіант відповіді*

- ☐ Занадто короткі
- ☐ Оптимальні
- ☐ Занадто довгі

9. Наскільки добре організована логістика (транспорт, збір, повернення)?

** Виберіть лише один варіант відповіді*

- ☐ Погано
- ☐ Задовільно
- ☐ Добре
- ☐ Дуже добре

10. Наскільки пізнавальними на Вашу думку є шкільні екскурсії?

(1 — зовсім непізнавальні, 5 — дуже пізнавальні)

1 2 3 4 5

11. Чи були пов'язані екскурсії з вивченим навчальним матеріалом?

**Виберіть лише один варіант відповіді*

☐

Так

☐

Частково

☐

Ні

12. Що ви отримали від останньої екскурсії?

**Виберіть декілька варіантів відповіді*

☐

Нові знання

☐

Практичний досвід

☐

Мотивацію до навчання

☐

Знайомство з професіями

☐

Приємні враження

☐

Нічого

13. Що вам найбільше подобається у шкільних екскурсіях? *

14. Що б Ви хотіли змінити в організації шкільних екскурсій? *

15. Які місця ви хотіли б відвідати в майбутньому?

** Виберіть декілька варіантів відповіді*

☐ Музеї

☐ Історичні місця

☐ Природні об'єкти (ліси, заповідники, водоспади)

☐ Підприємства та фабрики

☐ Наукові центри/інтерактивні музеї

☐ Виставки

☐

Інше: _____

16. Який формат шкільної екскурсій Вам подобається найбільше?

** Виберіть декілька варіантів відповіді*

☐ Звичайна поїздка

☐ Тематичний

квест

☐ Інтерактивна екскурсія з

гідом ☐ Майстер-клас

☐ Онлайн-екскурсія